

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ

«МАГІСТР»

спеціальності 293 «Міжнародне право»

**Тема: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ В СФЕРІ ПРАВА НА ПОВАГУ ДО
ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ**

Виконавець: Мельник Аліна Василівна

Керівник: д.ю.н., професор, Волошин Юрій Олексійович

Нормоконтролер: викладач кафедри Головатенко Марина Юріївна

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Правові позиції ЄСПЛ в сфері захисту прав людини: загальна характеристика	8
1.1. Загальнотеоретичні аспекти та види правових позицій ЄСПЛ.....	8
1.2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та її значення в сфері європейських стандартів захисту прав людини.....	13
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. Право на повагу до приватного і сімейного життя: європейські стандарти	20
2.1. Зміст та межі права на повагу до приватного і сімейного життя.....	20
2.2. Втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя.....	36
2.3. Обов'язки держави, що впливають зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.....	42
Висновки до розділу 2	47
РОЗДІЛ 3. Концепція «поваги до приватного і сімейного життя» у правових позиціях ЄСПЛ та проблема її врахування у правовій системі України	49
3.1. Концепція «поваги до приватного і сімейного життя» у практиці ЄСПЛ.....	49
3.2. Моделі реалізації прав людини на повагу до приватного і сімейного життя в європейських правових системах і їх сучасна динаміка.....	53
Висновки до розділу 3	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження полягає в тому, що захист прав людини на сьогодні є одним із основних завдань не тільки окремо держав чи правозахисних інституцій, а й всієї міжнародної спільноти загалом. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. передбачає певний перелік прав і свобод, серед яких досить важливим є право на повагу до приватного і сімейного життя, що передбачене статтею 8 Конвенції.

Вираженням загальної тенденції до розширення змісту та обсягу основного права людини на самоідентифікацію, самовизначення і самореалізацію є різноманітність форм приватного і сімейного життя, які сьогодні отримують своє юридичне забезпечення. Таке різноманіття суттєво збагачує каталог прав і інтересів, забезпечення, охорона і захист яких здійснюються на національному та міжнародному рівнях. В рамках Ради Європи згадані види діяльності щодо права на повагу до приватного і сімейного життя реалізуються Європейським судом з прав людини при застосуванні положень статті 8 Конвенції.

Саме діяльність ЄСПЛ досить чітко окреслює європейські стандарти як в сфері захисту прав людини загалом, так і в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя окремо. Прецедентні рішення та правові позиції Суду дозволяють краще зрозуміти інтерпретацію права, що захищається статтею 8 Конвенції 1950 р. Аналіз і характеристика динаміки цих правових позицій, зокрема щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, сьогодні має виключно важливе значення для розвитку теорії прав людини як складової загальної теорії права.

Теоретичні та практичні аспекти питання правових позицій ЄСПЛ в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя відображені у працях цілої низки як зарубіжних, так і вітчизняних **вчених**. До зарубіжних вчених, які розробляли й підтримували дане питання, праці та ідеї яких були використані при написанні даного дослідження, насамперед потрібно віднести таких

юристів-міжнародників: Вільдхабер Л., Шульга И. В., Власенко Н. А., Степанков В. Г., Гринева А. В., Аверьянов К. Ю., Абдрашитова В. З., Волосюк П. В., Килкэли У., Шайо А.

Серед українських науковців варто назвати: Слабак М. М., Слабан М. М., Дудаш Т. І., Дамірлі М. А., Буткевич В., Чевичалова Ж. В., Гончаров В. В., Паліюк В. П., Фулей Т. І., Рабінович С. П., Марценюк Т. О.

Зокрема ними було досліджено такі питання як: місце ЄСПЛ у європейському конституційному контексті, поняття і види правових позицій Суду, практика ЄСПЛ, значення ЄКПЛ для права Ради Європи, поняття концепції «повага до приватного і сімейного життя», європейські стандарти права на повагу до приватного і сімейного життя тощо.

Проте, попри досить велику кількість досліджень з даного питання, варто здійснити комплексний аналіз саме правових позицій ЄСПЛ та європейських стандартів щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, адже час не стоїть на місці, і діяльність ЄСПЛ та правові позиції суду саме в цій сфері є досить розгалуженими, що, в свою чергу, вимагає їхнього детальнішого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз європейських стандартів щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, а також теоретичне висвітлення та виявлення особливостей правових позицій Європейського суду з прав людини в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- дослідити загальнотеоретичні аспекти та види правових позицій ЄСПЛ;
- проаналізувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та її значення в сфері європейських стандартів захисту прав людини;
- визначити зміст та межі права на повагу до приватного і сімейного життя;

-розкрити сутність втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя;

-охарактеризувати обов'язки держави, що впливають зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.;

-розкрити зміст концепції «поваги до приватного і сімейного життя» у практиці ЄСПЛ;

-визначити моделі реалізації прав людини на повагу до приватного і сімейного життя в європейських правових системах та їхню сучасну динаміку.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері захисту прав людини, зокрема у сфері права на повагу до приватного і сімейного життя. **Предметом дослідження** виступають правові позиції Європейського суду з прав людини в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя.

Методологічну основу роботи склали філософські, загальнонаукові та спеціальні методи, які у своєму органічному поєднанні допомогли досягти виконання поставлених завдань.

Світоглядно-методологічним підґрунтям дослідження послуговув діалектичний загальнонауковий метод, який застосовано до вивчення динаміки, характеристики та значення правових позицій Суду, до виявлення особливостей захисту та реалізації права на повагу до приватного і сімейного життя на національному та міжнародному рівнях.

Серед загальнонаукових методів важливу роль відіграв системний, за допомогою якого здійснювались, зокрема, аналіз положень ЄКПЛ і рішень Суду та розгляд права на повагу до приватного і сімейного життя в системі прав людини. Метод сходження від конкретного до абстрактного використано для виявлення базових об'єктів правової охорони в сферах сімейного і приватного життя, метод сходження від абстрактного до конкретного служив для з'ясування конкретизації положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та використання правових позицій суду в його рішеннях .

Особливого значення у дослідженні набули спеціально-наукові методи, зокрема: метод тлумачення юридичних норм, використаний для дослідження змісту Конвенції 1950 р. і змісту прецедентних рішень Суду, порівняльно-правовий метод, застосований, зокрема, для визначення спільного й відмінного у правових позиціях Суду у сфері права на повагу до приватного і сімейного життя і метод узагальнення судової практики.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що здійснений аналіз правових позицій ЄСПЛ та європейських стандартів в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя загалом показує важливість ефективного захисту та реалізації не лише даного права, а й інших прав, передбачених Конвенцією 1950 р. та іншими міжнародними документами. Дане питання проаналізовано з точки зору їх практичної важливості для сучасного ефективного розвитку права захисту прав людини загалом. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони поглиблюють наукові та практичні знання про основні аспекти захисту права на повагу до приватного і сімейного життя, європейську систему захисту такого права, зокрема, в рамках Європейського суду з прав людини.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференцій, круглих столів та семінарів:

-«Європейські стандарти в сфері захисту прав людини: загальна характеристика» (19 Міжнародна науково-практична конференція молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки», 01.04.2019, НАУ);

-«European law as a kind of intercultural dialogue» (Scientific student conference «Youth without borders – building cross-cultural awareness», «Молодь без кордонів – побудова міжкультурної свідомості», 27.03.2019, НАУ);

-«Втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя відповідно до практики ЄСПЛ» (I Міжнародна науково-практична конференція «Science, society, education: topical issues and development prospects», 16-17.12.2019, Харків).

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження. Дипломна робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, якими охоплюються сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (84 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи – 74 сторінки, у тому числі список використаних джерел – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Загальнотеоретичні аспекти та види правових позицій ЄСПЛ

Варто почати з того, що міжнародні і регіональні стандарти прав та свобод людини встановлюються міжнародним співтовариством в межах міжнародних організацій для їхнього забезпечення та захисту як на міжнародному рівні, так і в межах окремих держав. Як правило, міжнародні стандарти прав та свобод людини закріплюються в міжнародних угодах, конвенціях або пактах, які базуються на всесвітньому досвіді та втілюють сучасні потреби і тенденції соціального прогресу. Основним міжнародними конвенціями, які містять міжнародні стандарти прав та свобод людини, є: Загальна Декларація прав людини 1948 р., Пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Хартія економічних прав та обов'язків держав 1974 р., Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р. [32, с. 69].

Як зазначають Мутусханов А. А. та Костенко-Костейчук Г. А., «такі стандарти прав та свобод людини виконують певні функції, а саме: визначають перелік прав та свобод, які відносяться до категорії основних та обов'язкових для всіх держав-учасниць відповідних міжнародних угод або конвенцій; формулюють основні риси змісту прав та свобод, які повинні втілюватись у відповідних конституційних та інших нормативних положеннях окремих держав; встановлюють зобов'язання держав щодо визнання та забезпечення проголошених прав та свобод, а також встановлення на міжнародному рівні гарантій, необхідних для реалізації і захисту прав та свобод; фіксують умови щодо застосування прав та свобод людини, одночасно із законними обмеженнями цих прав та свобод» [32, с. 69].

Ще до прийняття досить важливих в сфері захисту прав людини документів (наприклад таких як Пакт про громадянські та політичні права та Пакт про економічні, соціальні та культурні права) комплексне закріплення міжнародних стандартів прав та свобод людини відбулося на регіональному рівні в межах Європейського континенту. Підтвердженням цього є такий документ, як Конвенція про захист прав людини та основних свобод, яку було прийнято у 1950 році Радою Європи [34, с. 22].

Досить важливим положенням Конвенції про захист прав людини та основних свобод є створення Європейського суду з прав людини. Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї, і які передаються йому на розгляд. Найбільш важливим у захисті та дотриманні міжнародних стандартів прав та свобод людини є наявність та дієвість міжнародних механізмів їх забезпечення. У тих випадках, коли державний механізм не здатен забезпечити реалізацію прав та свобод людини, міжнародне право передбачає можливість застосування міжнародних механізмів з метою забезпечення та захисту прав та свобод людини, саме такою інституцією і є ЄСПЛ [71, с. 116].

Велике значення відіграють саме правові позиції ЄСПЛ як в сфері захисту прав людини загалом, так і в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя зокрема. Як зазначає Слабан М. М., «у юридичній літературі пропонуються різні тлумачення поняття «правова позиція ЄСПЛ». При цьому в кожному випадку дослідники виокремлюють формальні та/або матеріально-правові аспекти цього правового феномену, звертають увагу на значення правових позицій Суду для самого ЄСПЛ та для держав-членів Ради Європи, обмежують обсяг поняття правової позиції лише нормативними приписами або ж включають в нього також і інші елементи рішення Суду» [68, с. 37].

Так, К. Ю. Авер'янов розглядає правові позиції ЄСПЛ як «створювані Судом шляхом інтерпретації положень Конвенції та протоколів до неї міжнародно-правові норми, які формулюються в рішеннях по конкретних

справах і поширюються згодом на аналогічні справи, що розглядаються Судом, а також слугують обов'язковим взірцем розуміння Конвенції і протоколів до неї для суб'єктів права держав-членів Ради Європи». Як зазначає автор, «на важливість та нормативність правових позицій Європейського суду з прав людини вказує той факт, що вони розраховані на необмежену кількість застосування: при винесенні рішення Суд завжди звертається до правових позицій, які містяться в попередніх рішеннях; крім цього, не варто розглядати правові позиції ЄСПЛ в якості джерела права, адже правова позиція Суду не може бути зовнішнім виразом норм права (джерелом права), оскільки правова позиція сама являється нормою права і становить нормативний зміст рішення ЄСПЛ, а безпосередньо рішення Європейського суду необхідно вважати джерелом права. Отже, Суд, використовуючи наявний в нього правовий інструментарій, створює на основі положень Конвенції 1950 р. та Протоколів до неї нові норми права (правові позиції), яким повинні слідувати суб'єкти права держав-учасниць Конвенції та на які має спиратися ЄСПЛ при розгляді скарг про порушення прав і свобод, передбачених Конвенцією, що надходять на його адресу» [2, с. 122].

З погляду В. З. Абдрашитової, правові позиції ЄСПЛ являють собою «підтверджені багаторазовим застосуванням загальні правила, сукупність яких становить систему правових стандартів Суду» [1].

П. В. Волосюк вважає, що правова позиція ЄСПЛ – це «правові висновки та уявлення Суду, результат інтерпретації (тлумачення) ним норм Конвенції та протоколів до неї в межах його компетенції, які слугують правовою підставою рішень Суду» [9].

Характеризуючи роль Суду Л. Вільдхабер (у минулому голова ЄСПЛ) визнає його «нервовим центром» усієї системи захисту прав людини, через прецеденти судової практики якого Конвенція «глибоко укорінилася у правовому і духовному підґрунті країн-членів Ради Європи ...» [7, с. 56]. Слушність цієї думки не викликає сумнівів, позаяк саме ЄСПЛ обґрунтовано вважається найбільш авторитетною міжнародною судовою інституцією у

рамках правових систем держав-учасниць ЄКПЛ. В його правотлумачній практиці знаходять безпосереднє практичне втілення визначальні фізичні, особистісні, політичні та інші гуманістичні цінності, задекларовані Конвенцією як основоположні права людини та як об'єкти цих прав [67, с. 44].

Отже, як зазначає Слабан М. М., «правова позиція – це загальний принцип (ідея), який слугує підставою для правового рішення, є результатом мисленнєвої (інтелектуально-оцінювальної) діяльності суб'єкта правотворчості, правозастосовця та/або правоінтерпретатора та виражається в аргументації (системі аргументів) правового рішення» [68, с. 29].

Класифікуючи правові позиції, А. В. Гриньова розрізняє такі їхні види:

- нормотворчі;
- правозастосовні;
- доктринальні [15, с. 12-13].

Загальнотеоретичні дослідження правових позицій загалом свідчать про різне бачення вченими даного феномена. Крім цього, варто зазначити, що конвенційного визначення терміну «правова позиція» не існує. Тобто, тлумачення такого поняття не міститься в жодному міжнародному договорі, конвенції чи пакті, а відбувається лише на доктринальному рівні. «Скільки людей, стільки й думок» - прислів'я, яке описує дану ситуацію. Зважаючи на різні фактори та обставини, науковці надають різні дефініції поняттю «правова позиція», в тому числі й «правові позиції Європейського суду з прав людини».

На думку російського теоретика права І. С. Метлової, «природа рішень ЄСПЛ зумовлена тим, що [...] ці рішення мають правозастосовний характер», а правові позиції, вміщені у них, – нормативний. Адже у процесі тлумачення і застосування Конвенції ЄСПЛ «створює певні нормативні установки у вигляді правових позицій. Саме ця обставина дає підставу вважати рішення ЄСПЛ джерелами права – судовими прецедентами, а не лише актами тлумачення та застосування ЄКПЛ». Крім цього, дослідниця виділяє певні функції рішень ЄСПЛ:

- 1) функцію тлумачення положень ЄКПЛ і протоколів до неї;

2) функцію формування досвіду застосування Конвенції і протоколів до неї;

3) функцію вдосконалення законодавства і правозастосовної практики;

4) функцію вдосконалення правосуддя;

5) інформаційну функцію;

6) функцію впливу на правосвідомість;

7) функцію взаємодії з наукою і розвитку правової доктрини [31].

Можемо виокремити наступні види правових позицій Європейського суду з прав людини:

1) *формально-юридичні-різновид* правових позицій Суду, правова аргументація яких ґрунтується на положеннях ЄКПЛ («аргумент зі встановленої норми») і попередній прецедентній практиці Суду («аргумент з прецеденту») [18, с. 91]. Позиції такого роду містяться у рішеннях ЄСПЛ, в яких використовуються прямі посилання на Конвенцію («гарантуючи право на повагу до сімейного життя, ст. 8 передбачає наявність сім'ї» (*Marckx v. Belgium*, § 31 [59])) або ж на власну прецедентну практику («Суд вкотре повторює свою практику, згідно з якою ст. 8 Конвенції не може тлумачитись як така, що встановлює зобов'язання на Договірні держави щодо надання одностатевим парам доступу до шлюбу» (*Schalk and Kopf v. Austria*, § 101 [63], *Namalainen v. Finland*, § 71 [54])) тощо;

2) *фактологічні-* фактологічна правова позиція ЄСПЛ виражається у формі тверджень про психологічні, соціальні, економічні, політичні та інші факти. Так, прикладом психолого-правових позицій у рішеннях ЄСПЛ може слугувати, зокрема, справа *K. and T. v. Finland*, де Суд постановив, що «існування або відсутність «сімейного життя» по суті є питанням факту, в основі якого лежать існуючі на практиці тісні особисті зв'язки» (§ 150) [56].

Фактологічними правовими позиціями може бути і, зокрема, посилання на інший, ніж Конвенція, міжнародно-правовий договір або документ, який не є формально обов'язковим для Суду, чи національну практику вирішення певних питань [18, с. 92]. Прикладом може слугувати така правова позиція ЄСПЛ:

«відсилаючи до національного законодавства, ст. 9 Хартії (йдеться про Хартію основних прав Європейського Союзу [78]) покладає вирішення питання про те, чи дозволяти одностатеві шлюби, на держави» (Schalk and Kopf v. Austria, § 60 [63]);

3) *морально-оцінювальні*: у морально-оцінювальних позиціях ЄСПЛ відображено оцінку моральної значущості задіяних у справі соціальних інтересів та цінностей. До правових позицій, в яких Суд виражає власну морально-ціннісну оцінку ситуації, висловлюючи оцінювальні судження, можна віднести, наприклад, такі: «надання матеріальної допомоги сім'ї дозволяє державі виявити свою повагу до сімейного життя» (Petrovic v. Austria, § 29 [61]); «усиновлення означає «забезпечення дитини сім'єю, а не сім'ї – дитиною» і там, де інтереси дитини вступають в протиріччя з інтересами усиновителів, принцип найкращого забезпечення інтересів дитини має бути вирішальним» (Pini and ors. v. Romania, § 155-156 [62]).

Як бачимо, основними елементами європейських стандартів в сфері захисту прав людини є, в першу чергу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Європейський суд з прав людини як контрольний механізм Конвенції 1950. Конвенція як документ універсального характеру та Протоколи до неї закріплюють широкий спектр прав та свобод людини і визначають механізм захисту та реалізації таких прав, а ЄСПЛ – в процесі тлумачення норм Конвенції, та в процесі розгляду скарг громадян про порушення їхніх прав та свобод, виробляє чіткі правові позиції, що є так званим джерелом інтерпретації прав, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї.

1.2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та її значення в сфері європейських стандартів захисту прав людини

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод — це багатосторонній договір, що має особливу природу договору про колективне гарантування прав людини й основоположних свобод, що встановлює власний

юридичний механізм захисту. Вона була підписана в Римі 4 листопада 1950 р. і набрала чинності 3 вересня 1953 р. За час існування вона доповнилася 14-ма протоколами, які, будучи невід'ємною складовою частиною Європейської конвенції, розширили каталог гарантованих прав або удосконалили її контрольний механізм. Величезна заслуга ЄКПЛ полягає в тому, що основні права і свободи людини стали визнаватися найвищими цінностями, її правові норми стали цементуючим елементом у європейському праві в цілому [16, с. 99-100].

Чим зумовлене провідне місце ЄКПЛ у європейському праві взагалі і в системі права Ради Європи зокрема?

На думку М. Дамірлі це пов'язано з важливими характеристиками ЄКПЛ, у числі яких слід виокремити такі:

1) *Прямий зв'язок між метою і положеннями ЄКПЛ і реалізацією головної мети Ради Європи.* Наріжним каменем для Ради Європи з моменту його створення став принцип дотримання прав людини, значення якого підкреслюється в багатьох положеннях Статуту Ради Європи. Як відзначається в цьому документі, «метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між членами для збереження і втілення в життя ідеалів і принципів, що є їх загальним надбанням» (ст. 1) і «кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права і принцип, відповідно до якого всі особи, що знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини та основоположними свободами і щиро й активно співпрацювати в ім'я досягнення мети Ради» (ст. 3). У статті 8 передбачається, що серйозні порушення прав людини і основоположних свобод є підставою для призупинення членства або виключення держави-члена з Ради Європи [69]. До речі, саме на цій підставі в 1969 р. Греція й у 1981 р. Туреччина були виключені з членства організації.

Цікавим є те, що аналогічні ж положення містяться в ЄКПЛ. Так, відповідно до преамбули ЄКПЛ, «метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між членами» і «одним із засобів досягнення цієї мети є захист і

розвиток прав людини та основоположних свобод». Цілями самої Конвенції проголошуються загальне визнання і розуміння прав і свобод людини, а також колективне забезпечення здійснення прав і свобод людини. У пункті 3 ст. 58 Європейської конвенції підкреслюється нерозривний зв'язок членства в Раді Європи і визнання ЄКПЛ: «Будь-яка Висока Договірна Сторона, що перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і Стороною цієї Конвенції» [26]. У правовій сфері статутна мета Ради Європи — «досягнення більшої єдності між членами» — передбачає зближення правових систем держав-членів і створення загальноєвропейського правового простору. А ЄКПЛ як універсальний правовий документ у Європі і як загальноєвропейський стандарт основоположних прав і свобод грає при цьому незамінну роль [16, с. 101].

2) *Статутний і конституційний характер Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.* ЄКПЛ належить до числа тих документів Ради Європи, що повинні підписатися державами при їх вступі до Ради Європи з наступною ратифікацією в розумний термін і є, як і Статут, юридично обов'язковими для всіх держав-членів.

Саме обов'язковість дотримання додає ЄКПЛ статутний характер [20, с. 34-36]. У зв'язку з цим, якщо враховувати західноєвропейську традицію виділення в системі права первинного і вторинного права, то конвенційне право без усяких коливань можна віднести до первинного права Ради Європи. ЄКПЛ має специфічний предмет регулювання — основоположні права і свободи людини. Система прав і свобод, що проголошуються і захищаються ЄКПЛ і додатковими протоколами до неї, включає широкий спектр основоположних прав і свобод, що держави-учасники зобов'язуються забезпечувати. Сюди входять: право на життя (ст. 2), право на захист від катування (ст. 3), право на захист від рабства і примусової праці (ст. 4), право на свободу й особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий судовий розгляд (ст. 6), право на захист від покарання без закону (ст. 7), право на повагу приватного і сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті і релігії (ст. 9), свобода вираження поглядів (ст. 10), свобода зібрань і об'єднань (ст. 11), право на шлюб

(ст. 12), право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13), право на захист від дискримінації (ст. 14 ЄКПЛ, Протокол № 12) тощо [16, с. 101-102].

Саме специфічний предмет регулювання Європейської конвенції — основоположні права і свободи людини — робить її основним правовим актом Ради Європи конституційного характеру, тому що всі сучасні демократичні конституції закріплюють основні права і свободи людини. Невипадково, що Європейський суд в одному зі своїх рішень ЄКПЛ вважав конституційним інструментом європейського суспільного порядку (рішення від 23 березня 1995 р. у справі *Loizidou v. Turkey*). Очевидно, саме на підставі зазначеної характеристики нерідко лунають голоси про те, щоб зробити ЄКПЛ невід'ємною частиною Статуту Ради Європи [20, с. 36]. Однак норми, затверджені ЄКПЛ, «істотно відрізняються від норм, що містяться в конституціях окремих держав, як за формулюваннями, так і за сутністю». Тому європейське конституційне право неможливо уявити без значного внеску, зробленого в його формування Європейським судом з прав людини.

В. Литвин в своєму дослідженні висловлює думку, що перевага європейської системи, що базується на Конвенції, полягає саме в тому, що вона постійно розвивається й доповнюється, а це означає, що ті мінімальні рамки, які було поставлено в 1950 році, розширюються з часом. Конвенція разом з протоколами, що прийнято згодом на додаток до Конвенції, включають практично весь перелік громадянських і політичних прав і свобод, які є і в документах ООН. Але найголовніша цінність Європейської Конвенції полягає не в закріпленні цього переліку, а в створеному нею механізмі імплементації цих норм, включення їх у законодавство країн, що приєдналися до Конвенції. Цей механізм дозволяє зробити ці норми не міжнародними стандартами, а звичайними діючими нормами, на які можна посилалися в самому звичайному суді кожної з країн, які приєдналися до Конвенції. Цінність даної Конвенції визначається фактично її механізмом, а не правами, які вона захищає. Цей механізм є унікальним [28, с. 10].

3) На відміну від інших міжнародних договорів ЄКПЛ установлює, можна вважати, найбільш ефективну систему захисту прав людини, включаючи спеціальний контрольний механізм. ЄКПЛ стала першим міжнародним інструментом у сфері прав людини, що як договір, юридично обов'язковий для Високих Договірних Сторін, створила механізм реалізації своїх положень, установлювала систему контролю за забезпеченням прав і свобод усередині держав-членів. Для забезпечення дотримання обов'язків, узятих Сторонами, у Страсбурзі створений Європейський суд з прав людини, що розглядає індивідуальні заяви і міждержавні справи за фактами стверджуваних порушень державами-учасниками прав, включених в ЄКПЛ, і приймає обов'язкові для цих держав рішення. Нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ з боку урядів держав-учасників покладений на Комітет міністрів Ради Європи, створений відповідно до Статуту цієї організації [16, с. 102].

Контрольний механізм ЄКПЛ відрізняється від механізмів реалізації, передбачених у рамках інших договорів самої Ради Європи. ЄКПЛ є єдиним договором, що встановлює саме судовий механізм, гарантує судовий захист реалізації передбачених нею прав, тоді як більшість договорів Ради Європи передбачають політичний механізм контролю їхньої реалізації. Найбільш ефективним засобом захисту прав людини й основним елементом системи контрольного механізму, створеного в рамках ЄКПЛ, є право на індивідуальні заяви.

Іншим важливим засобом забезпечення ефективності захисту прав людини і важливим елементом системи контрольного механізму є визнання обов'язковості рішень ЄСПЛ для держав-членів. У зв'язку з цим ЄКПЛ не просто закріпила принципи колективного забезпечення прав людини на європейському континенті, а й певною мірою підкорила держави зовнішньому контролю, на який вони самі добровільно погодились. Як говориться в постанові Європейського суду у справі *Ireland v. United Kingdom* від 18 січня 1978 р., «на відміну від міжнародних договорів класичного типу ЄКПЛ виходить за рамки звичайних взаємних зобов'язань між державами-учасниками

[16, с. 103]. Крім звичайного ряду двосторонніх зобов'язань, вона створює об'єктивні зобов'язання, що відповідно до її Преамбули «створюють колективну гарантію».

Варто зазначити, що Конвенція 1950 р. має різний ранг у національних системах права. За конституційно – правовою регламентацією місця Конвенції у національній системі права та з урахуванням юридичної сили акта, яким Конвенція інкорпорована у національне законодавство, можна вести мову про такі різновиди статусу Конвенції: конституційний чи надзаконний акт (Австрія, Швейцарія, Нідерланди, Іспанія, Італія, Франція); статус закону (Німеччина, Фінляндія) та статус акта, який не чинить значного впливу на систему прав (Швеція, Норвегія, Велика Британія) [19, с. 34-35]. Що стосується України, то згідно ст. 9 Конституції України, Конвенція, як і решта міжнародних договорів, має надзаконний, але підконституційний статус [27]. Можемо побачити, що статус Конвенції в державах – учасниках є досить різним, що в свою чергу впливає на те, як держава виконує рішення Суду.

Усе викладене ще раз підтверджує, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як важливий загальноєвропейський документ у сфері захисту прав людини є найбільш значним елементом як права Ради Європи, так і європейського права в цілому. Тому недаремно сьогодні цей документ називають по-різному: «найбільшим досягненням Ради Європи», «єдиним значущим для людей договором у міжнародному праві», «першим прикладом ефективного міжнародного законодавства», «єдиним і найбільш важливим політико-правовим знаменником для держав європейського континенту», «Конституцією прав людини європейської спільноти» тощо. Цей ряд порівнянь, метафор, а в деяких випадках і гіпербол, можна продовжити. Головне, про що вони свідчать, - це про великий авторитет ЄКПЛ у держав, міжнародних організацій і людей [5, с. 60].

Висновки до розділу 1

Враховуючи вищевикладене, до першого розділу даного дослідження можна зробити наступні висновки, що основними елементами європейських стандартів в сфері захисту прав людини є, в першу чергу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Європейський суд з прав людини як контрольний механізм Конвенції 1950. Конвенція як документ універсального характеру та Протоколи до неї закріплюють широкий спектр прав та свобод людини і визначають механізм захисту та реалізації таких прав, а ЄСПЛ – в процесі тлумачення норм Конвенції, та в процесі розгляду скарг громадян про порушення їхніх прав та свобод, виробляє чіткі правові позиції, що є так званим джерелом інтерпретації прав, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї.

Досить велике значення відіграють саме правові позиції ЄСПЛ як в сфері захисту прав людини загалом, так і в сфері права на повагу до приватного і сімейного життя зокрема. У юридичній літературі пропонуються різні тлумачення поняття «правова позиція ЄСПЛ», при цьому в кожному випадку дослідники виокремлюють формальні та/або матеріально-правові аспекти цього правового феномену, звертають увагу на значення правових позицій Суду для самого ЄСПЛ та для держав-членів Ради Європи.

РОЗДІЛ 2

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ:ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

2.1.Зміст та межі права на повагу до приватного і сімейного життя

Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції проголошує: «1. Кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. 2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [26].

Як зазначає Дудаш Т. І. , «норми ст. 8 Конвенції належать до тих норм, котрі не встановлюють прямих заборон, а встановлюють право й допустимі (встановлені законом та необхідні у демократичному суспільстві) обмеження цього права з боку держави. При цьому обмеження прав, передбачених ст. 8 Конвенції, сформульовані досить загально, що і зумовлює найбільшу кількість питань при розгляді конкретних справ Судом. Така специфіка формулювання ст. 8 Конвенції зумовлює й особливості її тлумачення, що склалися у практиці Суду» [19, с. 293].

У рішенні у справі «Kroon v. The Netherlands» від 27. 10. 1994 Суд визначив мету ст. 8 ЄКПЛ – захист особи від свавільного втручання з боку державних органів у приватне та сімейне життя [19, с. 293].

Визнано, що ст. 8 Конвенції захищає чотири види інтересів: приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденцію. Ці права частково взаємно перетинаються. Суд не завжди встановлює чітке розмежування між викладеними у статті правами. В окремих справах він аналізував вжиті заходи у

світлі статті 8 без визначення того, про яке саме із захищених цим положенням прав йшлося [70, с. 24].

Поняття *«приватне життя»* дістало наповнення відносно конкретним змістом саме у практиці Суду. Суд вказував, що було би неправильно обмежувати поняття приватного життя *«внутрішнім світом»*, у якому особа може жити особистим життям так, як забажає, і повністю виключати зі змісту цього поняття зовнішні стосунки особи (рішення Суду у справі *«Niemiets v. Germany»* від 16.12.1992). Тому зміст поняття *«приватне життя»* охоплює як фізичну, так і моральну сторони життя індивіда, тобто ту сферу, в якій людина може вільно здійснювати розвиток та удосконалення власної особистості для розвитку між людських стосунків. Так, повага до приватного життя охоплює певною мірою право індивіда вступати і розвивати стосунки з іншими людьми та із зовнішнім світом, право на самоідентифікацію, включаючи сферу сексуального життя. Таким чином, Суд розширив поняття приватного життя порівняно з його змістом в англо-американській концепції приватності, яка особливо наголошує на таємниці інформації про особу та на праві на усамітнення [19, с. 294].

Згідно з практикою Суду, немає підстав виключати з-під сфери дії ст.8 Конвенції діяльність професійного чи ділового характеру. У згаданому вище рішенні у справі *у«Niemiets v. Germany»* від 16.12.1992 Суд обґрунтував, що повага до приватного життя повинна також включати право встановлювати і розвивати стосунки з іншими людьми. Немає достатніх підстав для того, аби таке розуміння виключало діяльність професійного і ділового характеру, адже саме у своїй роботі більшість людей мають багато, якщо не найбільше шансів розвивати стосунки із зовнішнім світом. Цей погляд підтверджується тим, що не завжди можна чітко розмежувати, яка саме діяльність людини становить частину її професійного і ділового життя. Тому особливо у випадку, коли особа займається професійною діяльністю у гуманітарній сфері, її робота може стати невід'ємною частиною життя такою мірою, що стає неможливо визначити, у якій якості вона діє у певний момент [19, с. 294].

У справі «Прітті проти Сполученого Королівства» від 29.07.2002 Суд здійснив огляд аспектів, що підпадають під статтю 8:

«61. У своїх попередніх рішеннях Суд уже мав нагоду зауважити, що поняття «приватного життя» є широким і не піддається вичерпному визначенню. Воно охоплює фізичну та психічну цілісність людини (рішення у справі «Х. і У. Проти Нідерландів» від 26.03.1985). Іноді воно може включати в себе деякі аспекти її фізичного та соціального «я» (рішення у справі «Мікулич проти Хорватії» від 07.02.2002). Такі аспекти життя людини, як, наприклад, гендерна ідентифікація, ім'я та сексуальна орієнтація, статеве життя, є елементами її особистого життя, право на яке гарантується статтею 8 (рішення у справі «В. проти Франції» від 25.03.1992). Ст.8 ЄКПЛ також гарантує право на особистий розвиток і право людини налагоджувати й розвивати стосунки з іншими людьми та зовнішнім світом» [70, с. 26-27].

Під захист ст. 8 Конвенції у частині приватного життя включається також моральна і фізична недоторканність особи, оскільки вплив на фізичну чи моральні недоторканність (зокрема, фізичне насильство, дисциплінарні і тілесні покарання) може мати негативні наслідки щодо приватного життя особи. Крім того, втручанням у приватне життя охоплюються також примусові медичні обстеження, незалежно від їх обсягу і характеру. У практиці Суду такими втручаннями (які, однак, не завжди порушують ст. 8 Конвенції) були визнані: примушування здати аналіз крові та сечі на предмет споживання наркотиків чи алкоголю; проведення аналізу ДНК для встановлення батьківства; запровадження обов'язкової вакцинації тощо. У рішенні у справі «Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine» від 07. 07. 2011 Суд установив, що втручанням у приватне життя можна вважати психіатричне обстеження особи проти її волі та всупереч закону [19, с. 295].

Як стверджує Дудаш Т. І., «захист інформації про особу (в тому числі і медичної інформації) також входить у поняття приватного життя, яке підлягає захисту згідно зі ст. 8 Конвенції. Наприклад, держави-учасниці ЄКПЛ для захисту національної безпеки потребують законів, які б уповноважували

внутрішні органи влади збирати відомості про приватних осіб. При цьому мова йде не лише про збір інформації про особу, але і про подальше зберігання чи використання. Проте така діяльність має відповідати вимогам ст. 8 Конвенції. Так, відбитки пальців особи повинні бути знищені, якщо в них немає потреби. У разі, якщо інформація про особу зберігається, то особа може і не мати доступу до неї. Однак, якщо особа зможе довести, що збережена інформація про неї, є цінною для неї, держава може мати позитивний обов'язок забезпечити цій особі доступ до неї» [19, с. 296].

Зберігання та обнародування інформації, пов'язаної з приватним життям особи, а також рішення про доступ до такої інформації мають вплив на приватне життя особи. Можна навести кілька справ, розглянутих Судом для прикладу.

За обставинами справи «Фрідл проти Австрії» заявник був учасником демонстрації, і його сфотографувала поліція. Комісія (до 1998 року справи до передання до ЄСПЛ спочатку розглядалися Комісією з прав людини на предмет їхньої прийнятності) дійшла висновку про те, що це не було порушення права на приватне життя, оскільки заявник добровільно взяв участь у демонстрації, яка проводилася у публічному місці, а також оскільки фотографування проводилося виключно з метою фіксації ситуації (як-то санітарних умов, вуличного руху тощо) у день події [70, с. 39].

У справі «Марпер проти Сполученого Королівства» Суд зробив висновок про те, що зберігання профілів ДНК та зразків клітин порушує право на приватне життя. Суд зазначив, що зразки клітин містять великий обсяг відомостей про особу, зокрема дані щодо здоров'я особи та її сімейних стосунків. На додаток до цього Суд звернув увагу на швидкий розвиток біології та генетики, через що особа, клітинний матеріал якої знаходився на збереженні, мала розумні підстави непокоїтися тим, яким чином цей матеріал буде використаний. Разом з тим він заявив, що ДНК може розкривати важливу інформацію, таку як етнічна належність господаря ДНК або стан його здоров'я. Відтак, Суд дійшов висновку, що зберігання ДНК є проявом втручання у

приватне життя і повинне бути обґрунтованим відповідно до вимог другого абзацу статті 8 ЄКПЛ. У цьому самому рішенні Суд розглянув питання про те, чи суперечить статті 8 зберігання відбитків пальців. Суд визнав, що відбитки пальців містять менше відомостей, аніж ДНК або зразки клітин, але зберігання відбитків пальців становить порушення статті 8 [70, с. 41].

Поняття «*сімейного життя*», яке включається у сферу приватного життя, є багатоаспектним у практиці Суду і таким, що зазнало неабияких змін із розвитком медичних технологій, міграцією населення.

Сучасне розуміння поняття «сімейне життя» Конвенцією пройшло певний еволюційний шлях. Не випадково ст. 8 Конвенції не використовує термін «сім'я», вживаючи більш багатоаспектну конструкцію «сімейне життя», безумовно, враховуючи розуміння «сім'ї» у правопорядках, з якими стикається. Труднощі з визначенням поняття «сім'я» виникають у контексті як міжнародних, так і внутрішньодержавних регуляцій, а також ускладнюються необхідністю врахування позаправових умов. Як влучно зазначає Я. М. Шевченко, «Сім'я – це складне суспільне явище, тому не дивно, що суто правове визначення сім'ї встановити неможливо. Сім'я здійснює багатогранні функції: економічну, демографічну, вона також пов'язана з широким спектром інших відносин: трудових, житлових, виховних, організацією дозвілля, інтимними відносинами та ін.» [79, с. 2].

На сьогодні розуміння цього поняття не тільки розрізняється в національному праві держав – учасниць Конвенції, а ще й постійно змінює свої юридичні ознаки. Поступово стають рудиментарними такі вагомні раніше аспекти сім'ї, як релігійність, різностатевість, належність до однієї верстви суспільства та ін. Абсолютною ознакою залишається поки що те, що сім'я – це більше ніж одна особа. Отже, використання Конвенцією терміна «сімейне життя» надає їй можливість для захисту широкого спектру прав, які впливають із відносин такого характеру між особами. Окрім того, виходячи з практики Суду, право, яке за певних причин неможливо розуміти як право на

«сімейне життя», захищається в рамках ст. 8 Конвенції як право на «приватне життя» [79, с. 2-3].

Як зазначає Ж. В. Чевичалова, «термін «сімейне життя», розуміння якого постійно зазнає розширення через вплив найрізноманітніших суспільних процесів, від міграції до розвинених медичних технологій, як найкраще ілюструє принцип ефективного та динамічного тлумачення права Судом. Цей принцип обумовлює еволюційну інтерпретацію конвенційних норм, що перетворює Конвенцію на живий інструмент, що реагує на зміни сьогодення, а також дозволяє постійно розширювати гарантії, встановлені цим документом. Так, у рішенні у справі «Маркс проти Бельгії» (1979), в якій йшлося про обмеження прав позашлюбної дитини, зазначалося, що, незважаючи на те, що на час розроблення Конвенції у більшості європейських країн вважалося нормальним розрізняти сім'ї, оформлені відповідно до національного законодавства і, так звані «незаконні», Суд надав вирішального значення підходам, які були загально визнаними на момент розгляду справи і зазнали суттєвих змін із часів прийняття Конвенції. За цією справою Суд дійшов висновку, що факт народження, а саме біологічний зв'язок між матір'ю та дитиною, як правило, створюють «сімейне життя» у розумінні ст. 8, навіть якщо йдеться, як у даному випадку, про матір та незаконнонароджену дитину» [79, с. 3].

Разом із тим самої по собі наявності відносин, подібних до сімейних, недостатньо для застосування положень ст. 8 Конвенції. Питання щодо кваліфікації життя як «сімейного» виникає тільки у разі достатньо близького фактичного зв'язку, емоційної єдності, спільного побуту, проживання, наявності специфічних взаємних прав та обов'язків. У кожній відповідній справі Суд вивчає природу сімейних відносин, на які посилається петиціонер. У випадках подружжя, дітей, народжених у шлюбі та інших близьких сімейних відносинах наявність такого зв'язку розуміється, за винятком, коли його відсутність є доведеною або очевидною. В інших випадках наявність дійсного сімейного зв'язку визначається окремо в кожному випадку [79, с. 3].

Повага до сімейного життя є морально-етичною категорією, тому поняття «поваги» у рішеннях цього судового органу не є чітко визначене. Зокрема, ЄСПЛ зазначає, що це така сфера, в якій держави користуються широкою свободою розсуду, визначаючи, яких заходів слід вжити для забезпечення додержання Конвенції, з належним урахуванням інтересів суспільства та інтересів окремих осіб (*Christine Goodwin v. United Kingdom* [49]) [17, с. 270].

Аналіз правових позицій ЄСПЛ дозволяє виокремити низку об'єктів, які прямо чи опосередковано одержують охорону за ст. 8 ЄКПЛ: спільне проживання чоловіка і жінки, яке визнається «фактично існуючим сімейним життям» незалежно від реєстрації шлюбу (*Johnston and others v. Ireland* [55], *Keegan v. Ireland* [57], *Kroon v. Netherlands* [58]); підтримання тісних особистих емоційних зв'язків між членами сім'ї. Згідно з практикою Суду, такі зв'язки можуть існувати, зокрема: між батьками та дітьми, в тому числі прийомними (*Moretti and Benedetti v. Italy* [60]), між партнерами в одностатевій парі (*Gas and Dubois v. France* [53]). Сюди належить також спілкування одного з батьків із дитиною (*Elsholz v. Germany* [52], *Kuppinger v. Germany*), отримання дозволу на індивідуальне усиновлення/удочеріння дитини гомосексуалом (*E. B. v. France* [51]), внутрішньо-сімейне усиновлення одним з партнерів в одностатевій парі (*Gas and Dubois v. France* [53]), можливість для одностатевих пар укласти шлюб або отримати альтернативну форму юридичного визнання їхньої сім'ї, зокрема можливість вступу у цивільний союз (*Vallianatos and Others v. Greece*), можливість заявниці бути присутньою на похованні її мертвонародженої дитини, разом з переданням тіла та відповідними обрядами (*Hardi-Vionnet v. Switzerland*), можливість керування автомобілем для задоволення особистих, професійних і сімейних потреб особи з інвалідністю (*Kholodov v. Ukraine* [75]) тощо [68, с. 147].

Як зазначає Слабан М. М., «в усіх перелічених випадках йдеться про конкретні можливості, здійснення яких визнається інтересом, охоронюваним за статтею 8 Конвенції, і, відтак, охоплюється правом на повагу до сімейного життя. Реалізація цих можливостей відбувається в рамках відносин, які ЄСПЛ

визнає сімейними. Останні виступають об'єктами правової «поваги», а отже – охорони та захисту у практиці Суду» [68, с. 147].

Як свідчить аналіз правових позицій ЄСПЛ, останній іноді «дозволяє собі відверто відмовлятися від своїх попередніх прецедентно-значущих правових позицій, закріплених у його рішеннях, і формулювати нові», причому навіть протилежні за змістом [12, с. 175]. Тому з плином часу відбувається їхня очевидна еволюція як в аспекті змісту права на повагу до сімейного життя, так і в аспекті його обсягу.

Так, зміст означеного права за час діяльності Суду розширювався і далі продовжує збагачуватися. Можна виокремити дві групи причин розвитку правових позицій ЄСПЛ щодо права на повагу до сімейного життя:

а) поступове збільшення кількості справ, розглянутих Судом. Цей чинник створює передумови для постійної ситуативної конкретизації положень ст. 8 ЄКПЛ і правоположень, сформульованих самим Судом при її застосуванні. Наслідком таких змін є збагачення змісту реальних правових можливостей людини у сфері сімейного життя;

б) технологічний і соціальний розвиток, який приводить до виникнення нових потреб людини у сфері поваги до її сімейного життя або ж трансформації вже існуючих. Зауважимо, що в більшості випадків ЄСПЛ визнає зміни в суспільному контексті значущими для тлумачення Конвенції, якщо їх поділяє більшість держав у рамках РЄ [50]. В цьому сенсі мова може вестись, наприклад, про легітимацію Судом нових інтересів та цінностей, прямо не передбачених положеннями ЄКПЛ, що лежать в основі особистісних соматичних можливостей людини (до таких належить, зокрема, право скористатись методом штучного запліднення (*S. H. and Others v. Austria*, *Dickson v. United Kingdom*); можливість вимагати від держави визнати статево приналежність трансгендера (*X., Y. and Z. v. United Kingdom*); можливість виникнення сімейного життя між трансгендером-чоловіком і його дитиною, що народилася у результаті штучного запліднення від донора (*X., Y. and Z. v. United Kingdom*); можливість здійснення прав та виконання обов'язків щодо

опіки, піклування або утримання дитини, які виникають з батьківського статусу, після зміни статі батьком (Hamalainen v. Finland)) [68, с. 152].

Таким чином, з аналізу рішень у наведених вище справах можна зробити висновок, що упродовж часу дії Конвенції концепція «поваги до сімейного життя», виражена у правових позиціях Суду, зазнавала змін, пов'язаних із кількісним збільшенням практики ЄСПЛ по ст. 8 Конвенції, а також еволюціонувала змістовно.

Варто зазначити, що відповідно до практики ЄСПЛ гарантії статті 8 Конвенції стосовно «сімейного життя» поширюються на:

- шлюбні відносини, зокрема:
  - формальні (законні) сімейні відносини;
  - фактичні сімейні відносини;
  - перспективні сімейні відносини (між нареченими);
  - розлучення;
- права кожного з подружжя;
- право на спілкування з родичами та близькими, зокрема:
  - стосунки між батьком та дитиною, яка після розлучення проживає з матір'ю;
  - стосунки між біологічними батьками та дітьми, які перебувають під опікою;
  - відносини дітей з дідом і бабою;
  - відносини усиновлених дітей з усиновлювачами та з рідними батьками;
  - стосунки між подружжям, між батьками і дітьми, що мають різне громадянство;
- встановлення батьківства, позбавлення батьківських прав;
- опіку та піклування;
- рівність між дітьми, статус позашлюбних дітей [31, с. 64-65].

Житло (п. 1 ст. 8 Конвенції). Право на повагу до житла особи невідповідно підпадає під захист цієї норми, оскільки «саме у своєму житлі особа здійснює те, що охоплюється поняттями приватного та сімейного життя» [19, с. 300].

Відповідно до прецедентної практики Суду і більш ранніх ухвал Європейської Комісії обсяг поняття «житло» дуже великий. У розумінні ст. 8 Конвенції це поняття визначається автономно, незалежно від його тлумачення у внутрішньому праві держави. Щоб з'ясувати, чи йдеться про «житло» в кожному окремому випадку, Судом оцінюються фактичні обставини, а саме наявність достатніх і постійних зв'язків із визначеним місцем. У справі «*Чапмен проти Великої Британії*» (*Chapman v. The United Kingdom*) від 18 січня 2001 р. Суд закріпив, що «...житлом зазвичай буде місце, фізично визначений простір, в якому розвивається приватне і сімейне життя. Людина має право на повагу свого житла не тільки у розумінні дійсного фізичного простору, а також спокійного ним користування». У конвенційному розумінні до поняття «житло» може входити віз, у якому мешкає родина ромів, що стоїть на належній їм земельній ділянці. Більше того, Суд підкреслював, що ст. 8 не передбачає, щоб «житло» було збудовано відповідно до вимог законодавства. Також повага до «житла» може розуміти більш ніж одне місце. Людина може мешкати в одному місці і водночас відчувати міцний зв'язок з іншим місцем, яке і вважає «житлом». Разом із тим поняттям «житло» не охоплюється ні земельна ділянка, на якій тільки планується будівництво житлових приміщень, ні місце, де людина на-родилася і звідки походить її родина, однак де вона вже не мешкає. Проте у рішенні у справі «*Баклі проти Сполученого Королівства*» (*Buckley v. The United Kingdom*) від 29 вересня 1996 р. Суд зазначив, що вважається житлом будинок, збудований на власній земельній ділянці, навіть якщо його зведено без дозволу на будівництво, оскільки у багатьох випадках власність фактично є «житлом» незалежно від правомірності користування нею за національним правом. Поняттям «житло» може охоплюватись і те приміщення, в якому людина планує проживати. У справі «*Гіллоу проти Сполученого Королівства*» (*Gillow v. The United Kingdom*) від 24 листопада 1986

р. Суд вирішив, що петиціонери, які володіють, але не проживають у своєму будинку протягом тривалого часу, можуть вважати цей дім своїм «житлом», оскільки вони мали намір до нього повернутися і в них зберігався достатній зв'язок із цією власністю [70, с. 155-156].

У своїй практиці Суд підкреслював, що відсутня причина, через яку сфера професійних відносин має бути виключена зі сфери «приватних» відносин. У такому контексті до понятійного обсягу «житло» можуть входити приміщення, призначені для службових цілей, зокрема канцелярії, офіси та ін., що тягне за собою поширення на них гарантій поваги, передбачених ст. 8 Конвенції. Аргументація такого підходу міститься в рішенні у справі *«Німіц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany)* від 16 грудня 1992 р., в якому Суд зазначив, що вести професійну або ділову діяльність можна і вдома, і навпаки, у службових приміщеннях чи в офісі можна здійснювати не лише професійну діяльність, тому не завжди можна розмежувати житло і офіс [70, с. 157].

Таким чином, з усталеної практики Євросуду вбачається, що службові приміщення також мають бути захищені за правилами ст. 8 Конвенції. При цьому кожного разу в рішеннях Євросуду йшлося про службові приміщення, які були місцем діяльності лише фізичної особи. Пізніше, спираючись на своє динамічне тлумачення Конвенції, Євросуд дійшов такого висновку: «...настав час визнати, що за деяких обставин права, гарантовані ст. 8 Конвенції, можуть розглядатися як такі, що включають у правовій державі повагу до офіційного офісу компанії, її філії або службових приміщень» (п. 41 рішення Євросуду у справі *«Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (2002)*). На підставі цього Євросуд дійшов висновку, що офіційний офіс компанії, її філії або службові приміщення, зокрема торговельні, можуть претендувати на право захисту тією ж мірою, як і фізична особа, коли йдеться про захист її службового приміщення [36, с. 74].

Наприклад, компанії «Кола Ест», «Кола Сюд-Вест» і «Сакер», звертаючись до Євросуду, стверджували, що втручання державних інспекторів Генерального управління з питань конкуренції, споживання і боротьби з

правопорушеннями (*DGCCRF*) було порушенням права на повагу до їхнього житла в контексті ст. 8 Конвенції, оскільки відбувалося без будь-якого судового дозволу на це. На думку Уряду, який заперечував проти вимог заявників, «якщо юридичні особи можуть згідно із Конвенцією користуватися правами, подібними до прав фізичних осіб, вони, проте, не можуть претендувати на право захисту торговельних приміщень тією мірою, як і фізична особа, коли йдеться про захист її службового приміщення» (п. 30 рішення Євросуду у справі «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (2002)) [36, с. 74-75].

Євросуд, дослідивши обставини цієї справи щодо неправомірного втручання державних інспекторів *DGCCRF* у право заявників на повагу до їхнього житла, зокрема щодо одночасного дотримання державою трьох складових: 1) «згідно із законом» та...»; 2) «легітимна мета» та...»; 3) «необхідність у демократичному суспільстві» (п. 2 ст. 8 Конвенції), дійшов таких висновків. По-перше, «дії, до яких вдалися, як це наголошує Уряд, з метою запобігти зникненню або приховуванню доказів стосовно практики порушення принципів конкуренції, виправдовують необхідність втручання у право заявників на повагу до їхніх приміщень, проте за будь-яких обставин відповідне законодавство та практика в цій сфері мають надавати достатні та адекватні гарантії щодо недопущення зловживань». По-друге, «ці перевірки здійснювалися без санкції суду і без присутності офіцерів поліції. За цих умов, припускаючи, що право на втручання може бути ширшим, коли йдеться про торговельні приміщення юридичної особи, Євросуд вважає, враховуючи викладене вище, що оскаржувані дії у конкурентній сфері не можуть вважатися цілковито пропорційними до законно поставленої мети» (пункти 48–49 рішення Євросуду у справі «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (2002)). По-третє, з урахуванням цих підстав Євросуд визнав, що держава допустила порушення ст. 8 Конвенції [36, с. 75].

Незважаючи на те що Євросуд не дає загального визначення поняття «житло», із цього приводу фахівці констатують, що його практика «йде за двома основними напрямками: житло як місце проживання (1) і житло як місце

роботи (2)» [33, с. 375]. Характерно, що перший напрям не викликає суперечок, а тому Євросуд легко ототожнив житло зі звичним місцем проживання. Разом із тим другий напрям викликав серйозні заперечення на європейському рівні.

Таким чином, слід звернути увагу на те, що поняття «житло» в сенсі статті 8 тлумачиться доволі широко. Ним охоплюються:

- місце, облаштоване особою як її дім, навіть якщо його заснування не відповідало чинному законодавству (наприклад, традиційне циганське шатро);
- місце, куди особа має намір повернутися чи де було її постійне помешкання;
- житло, яке має статус «службового»;
- власність, яку особа щороку займає певний проміжок часу;
- приміщення, пов'язані з професійною діяльністю (офіси) адвоката чи нотаріуса;
- офісні приміщення;
- складські приміщення [70, с. 67].

Важливим є той факт, що право на повагу до житла особи за статтею 8 не передбачає права на отримання житла. Стаття 8 не накладає на державу обов'язок забезпечення житлом громадян, які перебувають під її юрисдикцією. У справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» Суд заявив: «Важливо нагадати, що положеннями статті 8 не визнається право на отримання житла. Це право так само не визнається жодним з рішень Суду. Звичайно, було б дуже бажано, щоб кожна людська істота мала місце, у якому вона могла б гідно жити і називати це місце своїм житлом, але, на жаль, у державах – сторонах є багато людей, які житла не мають. Готовність держави виділяти кошти для того, щоб кожний був забезпечений житлом, є питання політичним, а не юридичним. Отже, стаття 8 Конвенції забезпечує захист прав осіб, які мають житло у власності або проживають у ньому, але не наділяє осіб правом на отримання житла» [70, с. 69].

Кореспонденція (п. 1 ст. 8 Конвенції). За загальним поняттям кореспонденція є засобом, за допомогою якого людина, навіть якщо вона ізольовано живе у своєму помешканні, залишається суб'єктом суспільства, оскільки кореспонденція дає їй можливість спілкуватися із зовнішнім світом. Зазначене — додаткова підстава для висновку, що право на повагу до кореспонденції має виключно «природне походження» [39, с. 151–154].

Як зазначає Дудаш Т. І., «таємниця кореспонденції, що підпадає під захист ст. 8 Конвенції, передбачає право на безцензурний і безперервний зв'язок особи з іншими суб'єктами насамперед для забезпечення приватного та сімейного життя. Через захист кореспонденції Конвенція стверджує різновид окремого права, яке може виражатися і в поштових чи телефонних повідомленнях. Тобто поняття кореспонденції за ст. 8 Конвенції стосується не лише поштової кореспонденції, але й телефонних розмов та телексних повідомлень. Повідомлення електронної пошти також охоплюються ст. 8 Конвенції (наприклад, рішення Суду у справі «Copland v. the United Kingdom» від 03.04.2007). Таємниця кореспонденції відправника листа завершується у момент його отримання адресатом. Це саме має стосуватися і телефонних розмов» [19, с. 299].

Положення ст. 8 Конвенції за загальноприйнятим тлумаченням визначають принцип свободи кореспонденції, який поширюється на всі форми листування, насамперед на обмін листами та загалом на письмові повідомлення з урахуванням нових технологій. Він стосується, зокрема, відправлення приватних, особистих або сімейних листів, а також телеграм чи (у відповідних випадках) зберігання матеріалів або предметів, що можуть належати до категорії кореспонденції. Деякі фахівці вважають, що захист, передбачений цим положенням, не поширюється на адміністративні чи рекламні відправлення. Водночас Євросуд включив до сфери захисту, що його забезпечує ст. 8 Конвенції, кореспонденцію комерційного характеру і професійну кореспонденцію [36, с. 80].

У принципі такий захист не застосовується до документів, які вже надійшли до одержувача і зберігаються ним. Відповідно, обшук і вилучення документів, що зберігаються в одержувача, мають вважатися такими, що не підпадають під дію п. 1 ст. 8 Конвенції. Такий підхід обґрунтовується тим, що ст. 8 Конвенції захищає можливість обмінюватися кореспонденцією, а не її матеріальний носій. Проте ця думка, очевидно, не є абсолютною, оскільки Євросуд у своїй практиці все ж захищає професійні документи адвокатів, що зберігалися у приміщенні адвоката (рішення Євросуду у справі «*Німіц проти Німеччини*» (1992)) [36, с. 80].

Євросуд неодноразово наголошував, що пошта є найпоширенішим засобом підтримання зв'язків із зовнішнім світом для ув'язнених та осіб, поміщених у психіатричні установи. Правда, спочатку його правова позиція щодо цього питання була неоднозначною. Так, спочатку Євросуд вважав, що контроль листування, здійснюваний органами влади, є невід'ємною частиною статусу ув'язненого, а тому не є навіть втручанням у право на таємницю кореспонденції, гарантоване п. 1 ст. 8 Конвенції, або цілком виправданий згідно з п. 2 цієї ж статті. Таким чином, спочатку ув'язнені особи не підпадали під захист ст. 8 Конвенції. Однак пізніше Євросуд зазначив, що ув'язнені особи мають юридичні підстави спиратися на положення п. 1 ст. 8 Конвенції та можуть посилатися на право на повагу до таємниці кореспонденції. Виходячи із цього, будь-які заходи щодо кореспонденції (контроль, обмеження, вилучення, заборона) мають розглядатися як втручання і перевірятися за п. 2 ст. 8 Конвенції [38, с. 39].

Прослуховування телефонних розмов є одним із найбільш серйозних втручань у приватне життя особи (кореспонденцію). Хоча у ст. 8 Конвенції прямо не йдеться про прослуховування телефонних розмов, але Євросуд неодноразово наголошував, що телефонні дзвінки, які особи отримують у приватному приміщенні чи на роботі, охоплюються змістом понять «приватне життя» і «кореспонденція» в контексті п. 1 ст. 8 Конвенції (рішення Євросуду у справі «*Галфорд проти Сполученого Королівства*» (1997)). Однак таке право не

належить до абсолютних, оскільки держава може його обмежити, дотримуючись викладених вище підстав. Разом із тим такі обмеження повинні бути правомірними, оскільки їх недотримання призводить до порушення зазначених прав [36, с. 80-81].

Незважаючи на те, що слово «кореспонденція» може сприйматися як таке, що стосується лише спілкування в письмовій формі, право на повагу до кореспонденції охоплює різні форми спілкування, в тому числі листи, посилки, телефонні розмови, повідомлення на пейджер, сповіщення по телексу чи розмови у приватній радіомережі. З рішення Європейського суду у справі «Копленд проти Сполученого Королівства» випливає, що листування електронною поштою також підпадає під захист статті 8 Конвенції. У згаданій справі відстежувалися телефонні розмови та електронна пошта працівника державного коледжу без його попереднього про це повідомлення, і Суд дійшов висновку про порушення статті 8 [70, с.81].

Варто зауважити, що захищені статтею 8 інтереси пов'язані з іншими основними правами, що вміщені в Конвенції. За певних обставин право на повагу до приватного життя може частково поєднуватись із викладеним у статті 3 ЄКПЛ правом на заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, оскільки поняття приватного життя передбачає також «фізичну та моральну недоторканність особи». Стаття 3 застосовується тільки у випадках серйозних порушень фізичної недоторканності, що водночас порушує і гідність потерпілої особи, тоді як не настільки тяжкі порушення підпадають під сферу застосування статті 8. У справі Бенсаїда Суд зазначив, що «практика Суду не виключає, що поводження, яка не досягає ступеню жорстокості, передбаченого статтею 3, може, тим не менше, становити порушення статті 8 в аспекті поваги до приватного життя у випадках, коли мають місце достатньо серйозні наслідки для фізичної та моральної недоторканності. Відтак, у кожному конкретному випадку при застосуванні статті визначається питання про серйозність порушення права. Будь-яке позбавлення волі також порушує право на повагу до приватного життя особи,

яка позбавляється волі. Втім, Суд постановив, що в цьому відношенні *lex specialis* виступає стаття 5 [70, с. 21-22].

Право на повагу до сімейного життя може частково накладатися на право на укладення шлюбу та створення сім'ї (стаття 12), та на право на рівність чоловіка та жінки у приватному праві (стаття 5 Сьомого протоколу). Заявники, що обґрунтовують свої скарги порушенням статті 8, часто посилаються і на статтю 12. Стаття 8 має набагато ширшу сферу застосування. Вона застосовується до відносин між парами, які не перебувають в зареєстрованому шлюбі, а також до питань, що виникають вже після укладення шлюбу, у ой час як стаття 12 гарантує тільки право на укладення шлюбу. Отже, такі питання, як існування сім'ї без зареєстрованого шлюбу, опіка над дітьми, сімейна підтримка мають розглядатися у світлі захисту сімейного життя, встановленого радше статтею 8, аніж у світлі статті 12. Щодо кореспонденції, то у багатьох справах заяви від ув'язнених щодо цензури, перехоплення або затримки їхніх листів були зроблені з посиланням на статтю 10 (свобода вираження поглядів). Проте Суд визнав, що у цьому відношенні *lex specialis* виступає стаття 8. Захист житла, передбачений статтею 8, може частково накладатися на право на власність, що міститься в статті 1 Першого протоколу до Конвенції [70, с. 22].

2.2. Втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя

Структура ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) (право на повагу до приватного і сімейного життя) подібна до структури статей 9, 10 і 11 Конвенції та ст. 2 Протоколу № 14 до Конвенції, оскільки складається з двох частин. Так, у п. 1 ст. 8 Конвенції зазначено, що «кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції» [26]. Отже, ця норма проголошує чотири види прав, спільним для яких є те, що вони стосуються особистої сфери життя людини (приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденція).

Водночас, у п. 2 ст. 8 Конвенції викладено загальні положення, які дають

можливість Високій Договірній Стороні обмежити здійснення цих прав і свобод, а саме: «органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [26].

Отже, обмеження прав на повагу до приватного і сімейного життя, визначені у п. 2 ст. 8 Конвенції, не будуть порушенням положень Конвенції, якщо держава на своєму рівні дотримала одночасної єдності трьох складових:

- 1) «відповідати закону»;
- 2) «дотримуватися легітимної мети»;
- 3) «бути необхідними в демократичному суспільстві» [37, с. 74].

У такому разі це є «допустимі обмеження прав кожної людини, визначених ст. 8 Конвенції» [24, с. 6].

З огляду на це, права, що гарантуються ст. 8 Конвенції, за цим міжнародним договором не належать до абсолютних. Структурна побудова ст. 8 Конвенції, як слушно наголошують фахівці, «допомагає встановити рівновагу між правами і свободами особи та більш широким інтересом демократичного суспільства в цілому» [76, с. 41], а отже — дотримуватись принципу пропорційності прав і свобод кожного, які можуть бути обмежені тією мірою, якою це необхідно для забезпечення загального блага.

У кожній конкретній справі Європейський суд з прав людини, аби оцінити наявність чи відсутність порушення Конвенції, насамперед повинен з'ясувати, чи було втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя.

Втручання у приватне життя може відбуватися у різних формах. У своїй практиці Суд виходить із загального принципу про те, що звичайне зберігання інформації про приватне життя особи є втручанням у приватне життя. Це тим більше стосується використання такої інформації. При розгляді відповідних скарг ЄСПЛ бере до уваги: 1) умови, за яких отримана і зберігалась така

інформація, 2) характер цієї інформації та 3) те, як саме використовується така інформація про особу. Публічна інформація може стосуватися приватного життя, якщо вона регулярно збирається та зберігається у спеціальних досьє органами влади, особливо якщо вона стосується далекого минулого людини (рішення Суду у справі «Rotaru v. Romania» від 04. 04. 2000) [19, с. 302].

Прослуховування телефонних розмов є одним із найбільш серйозних втручань у приватне життя індивіда. Хоча у ст. 8 Конвенції прямо не згадується про прослуховування телефонних розмов, але воно у практиці Суду включене до поняття приватного життя та кореспонденції. Прослуховування телефонних розмов може мати законну мету і бути необхідним для запобігання кримінальним правопорушенням та для переслідування осіб, які їх вчинили. У такому разі, з погляду Суду, необхідно, аби ясні і точні норми визначали способи, які повинні супроводжувати прослуховування телефонних розмов з тим, аби уникнути, наскільки це можливо, будь-якого ризику зловживання чи свавілля. Якщо закон не встановлює або не достатньо чітко встановлює межі повноважень державних органів (насамперед, поліції чи суду) щодо прослуховування телефонних розмов, це призводить до порушення ст. 8 ЄКПЛ [19, с. 303].

Захист навколишнього середовища також підкреслює гарантії ст 8. Конвенції. Так, серйозні посягання на навколишнє середовище здатні за своєю природою зачепити особу і у сфері права на повагу до приватного життя та житла. Серйозна шкода, завдана навколишньому середовищу, може негативно вплинути на добробут однієї людини, може позбавити її можливості користуватися своїм житлом, а отже, спричинити шкоду його приватному та сімейному життю. Таку позицію Суд висловив, зокрема, у справі «Fadeyeva v. Russia» від 09.06.2005 з огляду на те, що органи влади не сприяли відселенню заявниці із екологічно небезпечної зони, що порушило справедливий баланс між інтересами суспільства та правом заявниці на повагу до її приватного життя [19, с. 303].

За наявності втручання у таємницю кореспонденції, відповідність такого втручання Конвенції необхідно оцінювати відповідно до нормальних і розумних вимог щодо тримання особи під вартою. У рішеннях у справах «Davydov and Others v. Ukraine» від 01.07.2010, «Sergey Volosyuk v. Ukraine» від 12.03.2009 Суд визнав наявність порушення ст. 8 Конвенції у частині таємниці кореспонденції з огляду на те, що перехоплення кореспонденції потерпілих не мало будь-яких правових підстав, а відтак не відбувалося «згідно із законом», як цього вимагає ч. 2 ст. 8 Конвенції. Крім цього, як стверджує Дудаш Т. І., «особливо жорсткі критерії оцінки Суд застосовує у справах про листування ув'язненого з адвокатом. Втручання у таємницю кореспонденції у частині ознайомлення зі змістом листів ув'язненого до адвоката може бути застосоване лише за наявності підстав вважати, що ув'язнений зловживає правом листування. Суд також зазначає, що органи влади можуть лише відкрити листа, а не читати його. Суд визнає наявність втручання у право на повагу до приватного життя у разі прослуховування як ділових, так і особистих розмов, а також тоді, коли обшук житла здійснювався тільки у зв'язку з діловою активністю особи» [19, с. 303-304].

Але втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя може бути виправданим за умов, викладених у пункті 2 статті 8: «2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [26].

Отже, втручання не є порушенням, якщо воно:

- здійснюється згідно із законом;
- необхідне в демократичному суспільстві;
- слугує інтересам:
  - національної безпеки;
  - громадської безпеки;

- економічного добробуту;
- запобігання заворушенням;
- запобігання злочинам;
- захисту здоров'я;
- захисту моралі;
- захисту прав і свобод інших осіб.

Вимоги здійснення заходу «згідно із законом» і щодо його необхідності «в демократичному суспільстві» повинні виконуватись сукупно, а здійснюваний захід має переслідувати лише ту мету, яка згадана в пункті 2 статті 8 ЄКПЛ [70, с. 90].

Охарактеризуємо кожен із вищенаведених аспектів. Відповідність закону: кожне виправдане втручання маж спиратись на закон. Відповідно до судової практики ЄСПЛ це означає не лише наявність підстав для втручання у національному законодавстві, але й додержання таким законодавством певних вимог. Зокрема, воно має бути доступним для тих, кого зачіпає, наслідки його застосування мають бути передбачуваними, і таке законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (рішення у справі «Круслен проти Франції» від 26.04.1990).

Євросуд тлумачить поняття «закон» автономно. Слово «закон» поширюється не тільки на писані, але й на неписані закони, поширені в юрисдикціях з англо-саксонською системою права. Норми і правила, запроваджені державними органами згідно з наділеними повноваженнями, також є законом у розумінні Конвенції. Достатньо і водночас необхідно, щоб «закон» який розглядається, був належною мірою демократично легітимізований. Він не обов'язково має бути прийнятий парламентом, однак завжди має бути ухвалений в силу повноважень, які делеговані парламентом іншому утворенню [70, с. 91].

Закон має бути таким, щоб особи, на яких він може вплинути, могли передбачити можливі рішення на основі цього закону і відповідним чином коригувати свою поведінку (рішення у справі «Херцегфалви проти Австрії» від

24.09.1992). Як пояснив ЄСПЛ у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства»: «Вимога передбачуваності не може означати, що особа набуде здатності передбачати, коли органи влади вірогідно почнуть перехоплювати її розмови, і відтак, відповідно, адаптує власну поведінку. Однак закон має бути достатньо чітким у своїх положеннях, щоб громадяни усвідомлювали обставини і умови, за яких органи влади уповноважені застосовувати такі таємні й потенційно небезпечні втручання у право на повагу до приватного життя і кореспонденції» (рішення у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства» від 02.08.1984).

Потреба в захисті від свавілля і в правовій базі, де чітко зазначені вимоги до втручання, його тривалості і обсягів, стає більш нагальною у випадках, коли застосовані засоби мають таємний характер – наприклад, коли йдеться про прослуховування телефонних розмов або приховане спостереження. Наприклад, у справі «Волохи проти України» ЄСПЛ постановив, що статтю 8 було порушено, оскільки правова основа прослуховування не була достатньо чіткою для її належної передбачуваності та, відповідно, не давала достатніх гарантій. Суд зазначив таке: «Щодо вимоги «передбачуваності» Суд повторює, що норма права є «передбачуваною», якщо вона сформульована з достатньою чіткістю, що дає змогу кожній особі – у разі потреби за допомогою відповідної консультації – регулювати свою поведінку» (рішення у справі «Волохи проти України» від 02.02.2007) [70, с. 92].

Щодо такого аспекту як «необхідність в демократичному суспільстві», то втручання має бути не лише здійснене згідно із законом, але й вважатися необхідним в демократичному суспільстві. Поняття необхідності передбачає, що для такого втручання є нагальна суспільна потреба і що втручання пропорційне законній меті його здійснення (рішення у справі «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» від 25.03.1992). Суд не давав чіткого визначення вислову «необхідний у демократичному суспільстві» - він дозволяє державам у межах власного розсуду визначити, що є необхідним за певних обставин. Питання того, чи вийшла держава за межі розсуду, досліджується тією мірою,

яка залежить від права, порушення якого стверджується, і серйозності втручання. Отже, вимога «необхідності в демократичному суспільстві» розглядатиметься в контексті кожного випадку окремо. Межами розсуду наділені як національний законодавець («згідно із законом»), так і державні органи, в тому числі судові, яким належить тлумачити й застосовувати чинні закони [70, с. 94-95].

2.3. Обов'язки держави, що впливають зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року

Суд у своїй практиці виводить обов'язки держави щодо забезпечення прав, передбачених ст. 8 Конвенції, при розгляді конкретних справ. При цьому він керується загальним правилом про те, що, крім негативних обов'язків щодо людини у цій сфері, існують ще й обов'язки позитивні щодо ефективної поваги приватного та сімейного життя [19, с. 305].

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачається обов'язок держави щодо захисту права на повагу до приватного і сімейного життя. Зокрема, Європейський суд з прав людини (Євросуд) тлумачить такий обов'язок двояко: як «право на повагу», що передбачає невтручання держави (негативний обов'язок держави), та як «право на повагу», що передбачає обов'язок активних дій з боку держави (позитивний обов'язок держави). Розглянемо, у чому ж полягає суть цих обов'язків.

Негативний обов'язок держави означає, що органи державної влади держави — учасниці Конвенції не вправі втручатись у приватне і сімейне життя кожної особи, а також порушувати право на повагу до його житла і таємниці кореспонденції. Тому Євросуд у першій же своїй справі за ст. 8 Конвенції зазначив, що це положення «має в основному на меті захист індивіда від свавільного втручання органів державної влади в його приватне або сімейне життя» (рішення Євросуду у справі «Бельгійська мовна справа» (1968)). Як наслідок, право на повагу, передбачене п. 1 ст. 8 Конвенції, слід розглядати

насамперед як обов'язок невтручання держави у приватну сферу громадян [37, с. 74].

Проте Євросуд вважає, що деякі види дій органів державної влади не становлять втручання як такі в розумінні Конвенції, оскільки особиста сфера має межі і певні види діяльності держави не перетинаються зі сферою приватного життя (рішення Євросуду у справі *«Зегналова проти Чеської республіки»* (2002)). Із цього приводу дослідники наголошують, що «претензії на повагу до приватного життя автоматично скорочуються тією мірою, якою сам індивід визначає рівень контакту свого приватного життя з життям публічним або ставить своє приватне життя в тісні зв'язки з іншими інтересами, що захищаються» [33, с. 348]. Так, наприклад, не вважається втручанням держави встановлення правил використання ременів безпеки, законний обов'язок працювати в неділю або обов'язок мати посвідчення особи та пред'являти його органам правопорядку для перевірки. Проведення зйомки громадських місць камерами відеоспостереження також не вважається втручанням у приватне життя [37, с. 74-75].

Отже, слід відрізнити державне втручання в межах діяльності держави, що здійснюється в загальних інтересах і тому виходить за межі дії ст. 8 Конвенції (воно навіть не є втручанням за змістом цього положення), від тих дій державних органів, які справді є втручанням у права, викладені в п. 1 ст. 8 Конвенції, і які у зв'язку з цим мають оцінюватися за критеріями п. 2 ст. 8 Конвенції.

Суд вже неодноразово вказував, що хоча основним об'єктом статті 8 є захист особи від свавільного втручання державних органів, додатково можуть існувати позитивні зобов'язання, хоча і в межах розсуду держави, необхідні для ефективного забезпечення права на повагу до приватного життя [70, с. 84].

Позитивні зобов'язання держави – учасниці Конвенції змушують її вживати необхідних заходів для забезпечення ефективної реалізації прав, визначених у ст. 8 Конвенції. Зокрема, такий висновок вбачається із «класичної» справи, в якій мати і її позашлюбна дитина оскаржували

бельгійське законодавство. За бельгійськими законами мати повинна була вжити певних конкретних кроків для того, щоб закріпити за своєю донькою правовий статус рідної дитини. Однак зазначене не надавало цій дитині рівних прав порівняно з іншими членами сім'ї. Тому в цьому випадку Євросуд визнав порушення права на повагу до сімейного життя згідно зі ст. 8 Конвенції, зазначивши, що «коли держава встановлює у своїй національній правовій системі правила, що врегульовують певні взаємовідносини в сім'ї, то вона має діяти таким чином, щоб дозволити всім заінтересованим особам вести нормальне сімейне життя» (рішення Євросуду у справі «Маркс проти Бельгії» (1979)) [37, с. 75].

Погоджуємося із думкою Дудаш Т. І., що «відповідно до позиції Суду, неможливо чітко розмежувати позитивні й негативні обов'язки держави у контексті ст. 8 Конвенції. Згідно з практикою Суду, ст.8 не лише зобов'язує державу утримуватися від такого втручання (негативний обов'язок), але й покладає на неї позитивні обов'язки створювати умови для поваги приватного та сімейного життя. В обох випадках необхідно дотримуватися справедливого балансу між конкуруючими інтересами однієї особи, з одного боку, та суспільства – з другого. В обох випадках держава користується певною свободою розсуду. Знаходження справедливого балансу інтересів окремої людини і суспільства в цілому є складним процесом, який враховує встановлення того, чиї саме інтереси підлягають захисту, які наслідки та соціальний результат втручання у права людини та інші фактори. Проте це найдієвіший спосіб перевірки того, наскільки сумлінно держава виконує свої обов'язки за Конвенцією» [19, с. 305, 309].

Так, стосовно забезпечення права людини на повагу до приватного і сімейного життя обов'язками держави є вжиття заходів щодо поваги до приватного життя у міжособових стосунках індивідів. Наприклад, держава зобов'язана вжити законодавчих заходів для того, щоб захистити фізичну цілісність людини щодо сексуального насильства, а особливо – створити достатній захист неповнолітніх щодо такого насильства [19, с. 305-306].

У сфері сімейного життя ст. 8 покладає обов'язок на державу розвивати й посилювати зв'язки, які становлять основу сімейного життя, що впливає із самого поняття «повага». У сфері опіки право на повагу сімейного життя передбачає обов'язок державних органів ужити заходів для возз'єднання батьків і дитини. За наявності сімейних зв'язків батьків з дитиною держава повинна діяти так, аби розвивати ці зв'язки і створити законні гарантії, які б дозволили дитині влитися у сім'ю від самого її народження [19, с. 306].

Загалом, позитивні заходи, що їх має вжити держава в цілях ефективного забезпечення прав, викладених у статті 8, можуть включати викладені нижче заходи (але не обмежувати ними):

1. *Законодавчі заходи*: наприклад, у справі «Х. та У. проти Нідерландів» одною із заявниць була психічно хвора дівчина, яка утримувалася в спеціальному закладі. Син директорки цього закладу мав із дівчиною статеві стосунки всупереч її волі. На той час в нідерландському законодавстві була прогалина: примусове схилення особи з психічним розладом до статевого зв'язку не каралося в кримінальному порядку, можна було лише вимагати відшкодування в цивільно-правовому порядку. Хоча винуватець був приватною особою і про відповідальність держави не йшлося, Суд дійшов висновку щодо порушення статті 8. ЄСПЛ зазначив: «Суд нагадує, що метою статті 8 є, передусім, захист людини від свавільного втручання державних органів, це не просто змушує держави утримуватись від таких втручань; крім цього, можуть існувати позитивні зобов'язання, необхідні для ефективного забезпечення поваги до приватного чи сімейного життя. Ці зобов'язання можуть означати вжиття заходів, спрямованих на забезпечення поваги до приватного життя навіть у сфері взаємин між приватними особами» [70, с. 84-85].

2. *Заходи, які забезпечують ефективність нормативних положень і рішень стосовно інтересів, захищених статтею 8*: наприклад, заявниця в справі «Гансен проти Туреччини», громадянка Ісландії, перебувала в шлюбі з громадянином Туреччини. До укладення шлюбу вниж вже було 2 спільних дітей. Подружжя розійшлося, і чоловік вирішив жити в Туреччині. Мати дала

згоду на відвідини батька в Стамбулі дівчатами протягом літніх канікул. З цієї поїздки вони не повернулись, а батько повідомив заявницю, що дівчата прийняли рішення проживати з ним. Після провадження про розірвання шлюбу суд присудив опіку над дітьми батькові. Суд також постановив, що заявниці дозволено регулярно навіщати дочок і спілкуватися з ними. Однак це рішення Суду не виконувалося через небажання дочок і батька. Турецькі органи влади намагалися забезпечити виконання судового рішення, але з 50 спроб відвідин дочок матір'ю за участі представників виконавчої служби вдалими для матері виявилися лише 4 спроби.

Суд постановив, що статтю 8 було порушено в силу незабезпечення ефективного виконання рішень суду. Суд, зокрема, зазначив таке: «Щодо виконавчого провадження, яке здійснювали турецькі органи, Суд зазначає, що кожного разу, запланованого для побачення заявниці із дітьми, її колишній чоловік забирав дітей і був відсутнім на час прибуття працівників виконавчої служби. Проте відповідні державні органи не вдалися до жодних дій, аби допомогти заявниці все ж таки побачитися з дітьми. З огляду на поведінку п. Ала, на його опір підпорядковуватися рішенням суду про доступ матері до дітей, відповідні національні органи повинні були вдатись до заходів, аби уможливити реальний досуп заявниці до своїх дітей, зокрема, наприклад, до примусових заходів, здатних змусити батька виконати відповідне рішення суду» [70, с. 86-87].

3.Належне врахування вимог статті 8 при винесенні адміністративних/судових рішень: стаття 8 ЄКПЛ зобов'язує державу поважати приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденцію. Відтак, носії державної влади мають враховувати ці зобов'язання, приймаючи рішення про якийсь захід, котрий може впливати на один із інтересів, захищених статтею 8. Коли відповідні органи приймають рішення про надання будівельного дозволу або використання споруди у виробничих цілях тощо, і таке рішення може вплинути на приватне життя громадян чи на повагу до їхнього житла в силу появи перешкод нормальному життю, у відповідному

рішенні має бути зазначене, що права людей, гарантовані ст.8, були взяті до уваги. Таке рішення має справедливо урівноважувати зазначені права громадян та інші відповідні інтереси – наприклад, інтереси економічного розвитку громади [70, с. 87].

Висновки до розділу 2

Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції проголошує: «1. Кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. 2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Визнано, що ст. 8 Конвенції захищає чотири види інтересів: приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденцію. Повага до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції, гарантована ст. 8 Конвенції, належить до основоположних прав людини, що базуються на універсальних етичних принципах разом з іншими особистими і політичними правами, які традиційно визначаються як права першого покоління. Природа цих прав унеможлиблює надання вичерпного визначення категорій, що входять до їх складу.

Втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя є можливим лише за умов, викладених у пункті 2 статті 8, де сказано, що «органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Отже, втручання не є порушенням, якщо воно:

- здійснюється згідно із законом;

- необхідне в демократичному суспільстві;
- слугує інтересам:
  - національної безпеки;
  - громадської безпеки;
  - економічного добробуту;
  - запобігання заворушенням;
  - запобігання злочинам;
  - захисту здоров'я;
  - захисту моралі;
  - захисту прав і свобод інших осіб.

Щодо обов'язків держави, що випливають зі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то такі обов'язки поділяються на дві групи:

- негативні – обов'язок держави утримуватися від втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя; та
- позитивні – створювати умови для ефективної реалізації та захисту права на повагу до приватного і сімейного життя.

Позитивні обов'язки в свою чергу, що їх має вжити держава в цілях ефективного забезпечення прав, передбачених статтею 8, можуть включати наступні заходи:

- законодавчі заходи;
- заходи, які забезпечують ефективність нормативних положень і рішень стосовно інтересів, захищених статтею 8;
- належне врахування вимог статті 8 при винесенні адміністративних/судових рішень.

КОНЦЕПЦІЯ «ПОВАГИ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ» У ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ ЄСПЛ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ ВРАХУВАННЯ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

3.1. Концепція «поваги до приватного і сімейного життя» у практиці ЄСПЛ

Зважаючи на відсутність як у юридичній доктрині, так і в міжнародній судовій практиці єдиного універсального визначення поняття приватності, критерієм того, чи може бути конкретне право віднесене до сфери приватності і, відповідно, чи підлягає воно захисту, стала судова практика. Частина 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод констатує, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції» [26]. Потрібно наголосити, що зміст жодної з чотирьох зазначених правочинностей не є самоочевидним. Не є він повністю з'ясованим і в рішеннях Європейського суду з прав людини.

У національному законодавстві поняття «повага до приватного життя» не має офіційного тлумачення, загальновизнаного визначення, як і немає єдності серед науковців щодо його змісту та обсягу. Для більш чіткого його з'ясування ключове значення має тлумачення слів «повага» та «приватне життя».

Правові позиції Суду щодо змісту й обсягу права на повагу до приватного і сімейного життя є складовими концепції «поваги до приватного і сімейного життя», виробленої у практиці ЄСПЛ. В методологічному аспекті вельми важливо, що зміст і обсяг розглядуваного права (як, зрештою, й будь-якого іншого основоположного права людини) визначаються насамперед потребами (інтересами) людини, справедливо збалансованими з потребами (інтересами) суспільства [41].

Смисловим осердям цієї концепції є категорія «поваги». Але як саме слід розуміти поняття «поваги» і в якому значенні воно слугує підвалиною концепції «поваги до приватного і сімейного життя» у практиці ЄСПЛ?

Досліджуване поняття знайшло відображення у статутних документах Європейського Союзу, у ХОПЄС та, звісно, у Конвенції і правозастосовній практиці Суду [6, с. 110].

Концепція «поваги до приватного і сімейного життя» є терміном з широким значенням, яке не піддається вичерпному визначенню. Однак, як вбачається з практики ЄСПЛ, право на повагу до «приватного і сімейного життя» є правом на приватність, правом жити так, як кожен того бажає, і бути захищеним від оприлюднення фактів приватного життя, та воно охоплює: персональні дані про людину; деякі аспекти фізичного то соціального «я» особи; встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом; ім'я, прізвище особи (зміна написання), зовнішній вигляд особи; визначення персональної ідентичності; право визначати своє приватне життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб; право на доступ до інформації, пов'язаної з особою та визначенням її правового статусу; здоров'я людини, медичне втручання; збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних; право особи на фізичну і моральну (психічну) цілісність; право на розвиток особистості; право особи на безпечне довкілля; право на приватний простір, тощо. В основі даної концепції лежить ідея вираження власної індивідуальності [84, с. 325].

Щодо поняття та сутності терміна «приватне життя», необхідно зауважити, що Європейський суд з прав людини, який застосовує Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод на практиці, у своїх рішеннях зазначає, що «поняття приватного життя є широким і не може бути визначено вичерпно», і «немає ні можливості, ні необхідності намагатися визначити остаточно поняття приватного життя». Крім того, поняття стикається з іншими сферами, що захищаються статтею 8 Конвенції: сімейним життям, житлом, кореспонденцією [43].

Концепція «поваги до приватного і сімейного життя» вибудована саме на врахуванні того, що кожна людина з огляду на свою особисту гідність має бути

неупереджено визнана як автономна й рівна з іншими у поводженні особа, як зазначає Слабан М. М. [68, с. 144].

Варто зазначити, що категорію «поваги» можна охарактеризувати як в негативному, так і в позитивному сенсах. У негативному сенсі повагу характеризують як «таку модель поведінки людини, згідно з якою з людьми не можна поводитися, як з неживими істотами чи з комахами, вбивати задля харчування, полювати на них, знущатися, вселяти відчуття меншовартості». У позитивному сенсі повагу визначають як зобов'язання «сприяти іншим розвивати власні можливості, вислуховувати думки інших, розуміти інших, вчиняти дії, прийнятні для обох сторін» [6, с. 27].

«Право на повагу до приватного і сімейного життя охороняє особу насамперед від зовнішнього втручання у приватні чи сімейні справи, від розголошення інформації про приватний бік її життя» [64, с. 25].

Повага до приватного і сімейного життя є морально-етичною категорією, тому поняття «поваги» у рішеннях Європейського суду з прав людини не є чітко визначене. Зокрема, ЄСПЛ зазначає, що це така сфера, в якій держави користуються широкою свободою розсуду, визначаючи, яких заходів слід вжити для забезпечення додержання Конвенції, з належним урахуванням інтересів суспільства та інтересів окремих осіб. Зважаючи на різну суспільну практику і різні обставини суспільної дійсності, характерні для європейських країн, вимоги щодо цього поняття у кожній справі будуть значною мірою відрізнятися. Еволюція прецедентного права ЄСПЛ доводить, «що гнучкість, притаманна терміну «повага», дозволяє захисту розвиватися і, незважаючи ні на що, реагувати на зміни», що відбуваються в соціумі [74].

Варто зазначити, що стаття 8 Конвенції 1950 р. в доктрині була охарактеризована як «найменш визначена і найбільш своєрідна норма про права людини, закріплена в Конвенції». І з такою оцінкою важко не погодитися: стаття 8 ЄСПЛ покладає на держави обов'язок «поважати» широкий спектр не отримавши визначення інтересів, які знаходяться в частково взаємопов'язаних сферах. Ні один з чотирьох інтересів, що захищаються пунктом 1 статті 8

Конвенції: приватне і сімейне життя, житло та кореспонденція, - не містять визначення в ЄКПЛ, і їх зміст залишається питанням тлумачення. В Конвенції кожен з цих інтересів являється автономною концепцією, і тут Суд не пов'язаний з висновками внутрішньодержавних судів. ЄСПЛ схильний притримуватись широкого підходу до тлумачення прав, передбачених статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Застосування доктрини Європейського суду про те, що Конвенція 1950 року є «живим інструментом» полегшує процес тлумачення статті 8 відповідно до соціальних і технологічних змін в суспільстві [42, с. 705].

Концепція «поваги до приватного і сімейного життя» у практиці ЄСПЛ передбачає собою не лише неможливість свавільного втручання в приватне та сімейне життя. Крім цього, передбачаються певні позитивні зобов'язання держави. Формулювання пункту 2 статті 8 Конвенції чітко дає зрозуміти, що держава повинна утримуватися від свавільного втручання в приватне та сімейне життя, житло та кореспонденцію громадян. Цей обов'язок відноситься до класичної категорії негативних обов'язків, описаної Європейським судом як як «важливий предмет» статті 8 Конвенції. Спираючись на формулювання пункту 1 статті 8 ЄКПЛ, який охороняє «право на повагу» кожного із згаданого в пункті інтересу, а не саме право на інтерес, Європейський суд підкреслює обов'язок держав діяти таким чином, щоб забезпечити можливість ефективно користуватися правами, передбаченими статтею 8 Конвенції [42, с. 706].

Узагальнення правових позицій Суду дозволяє визначити системоутворюючі елементи концепції «поваги до приватного і сімейного життя». Основою цієї концепції виступають вироблені в практиці ЄСПЛ загальні принципи тлумачення і застосування Конвенції (принцип забезпечення свободи розсуду держав, принцип рівності та недискримінації, принцип пропорційності, принцип динамічного тлумачення, принцип забезпечення ефективного захисту права на повагу до приватного і сімейного життя). До основних елементів даної концепції можна віднести правові позиції Суду, вироблені при тлумаченні і застосуванні ст. 8 ЄКПЛ. Сюди належать

процесуально-правові позиції ЄСПЛ, а також його матеріально-правові позиції, які:

- а) встановлюють мету нормативних приписів ст. 8 Конвенції;
- б) визначають сферу їхнього застосування шляхом конкретизації змісту поняття приватного і сімейного життя;
- в) конкретизують зміст і обсяг права на повагу до приватного і сімейного життя, зокрема через формулювання обов'язків держави щодо забезпечення реалізації людиною її інтересів і цінностей у сфері приватного і сімейного життя [68, с. 148].

Слабан М. М виділяє такі основні засоби формування і розвитку правових позицій Суду щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, як:

- 1) конкретизація нормативних приписів ст. 8 ЄКПЛ, здійснювана в тих чи інших аспектах у зв'язку із обставинами конкретної справи;
- 2) конкретизація попередніх правових позицій Суду, яка здійснюється в загальних змістових межах попередньої практики ЄСПЛ;
- 3) змістова трансформація, яка виражається у перегляді попередньої правової позиції, що має наслідком якісні зміни змісту та/або обсягу права на повагу до сімейного життя [68, с.151].

Таким чином, з аналізу практики Європейського суду з прав людини можна зробити висновок, що упродовж часу дії Конвенції концепція «поваги до приватного і сімейного життя», виражена у правових позиціях Суду, зазнавала змін, пов'язаних із кількісним збільшенням практики ЄСПЛ по ст. 8 Конвенції, а також еволюціонувала змістовно.

3.2. Моделі реалізації прав людини на повагу до приватного і сімейного життя в європейських правових системах та їхня сучасна динаміка

Що стосується України, то стаття 32 Конституції України забороняє втручання в особисте та сімейне життя кожного. Винятки мають бути

передбачені Конституцією. Реалізацію права на повагу до особистого та сімейного життя здійснюють шляхом заборони збирати, зберігати, використовувати й поширювати конфіденційну інформацію про особу без її згоди, крім випадків, передбачених і процесуально визначених законом в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [27].

Крім того, зазначена стаття Основного Закону гарантує кожному громадянину право ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах й організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею; право на судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї, право вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32) [27].

В законах та інших нормативно-правових актах нашої держави дуже рідко вживається поняття «приватне життя». Наприклад, така дефініція згадується лише у п. 8 ст. 7 КПК «Загальні засади кримінального провадження»; у положеннях Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 867-р. тощо. Водночас у законах та інших нормативно-правових актах України застосовуються інші терміни, зокрема, «особисте життя» (ст. 32 Конституції України, п. 1 ч. 1 ст. 3 ЦК, п. 4 ст. 7 СК, ч. 1 ст. 1 Закону України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI «Про захист персональних даних», ч. 1 ст. 2 Закону України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI «Про інформацію» тощо).

Слід наголосити, що українське законодавство, в якому йдеться про право на приватне життя, незважаючи на його «розпорошеність» у різних законах, в основному відповідає вимогам, передбаченим у ст. 8 Конвенції. Суттєвим для побудови відповідних норм є те, що положення статей 30 та 31 Конституції

України, як і ст. 8 Конвенції, містять першу частину, в якій зазначаються права, що досліджуються в цій статті, а в другій — особливості їх обмеження державою [40, с. 401].

Як стверджує Слабан М. М., «оскільки ЄКПЛ є невід'ємною частиною законодавства України, забезпечення своєчасного та ефективного захисту прав людини у всіх сферах, зокрема у сфері її приватного та сімейного життя, має здійснюватися з урахуванням правових позицій, вироблених ЄСПЛ при тлумаченні й застосуванні ст. 8 Конвенції. У цьому зв'язку не можна не вказати на низку неврегульованих або ж недостатньо врегульованих українським законодавцем питань у сфері права людини на приватне та сімейне життя й на повагу до нього. До таких питань сьогодні належить проблема офіційного визнання і захисту таких сімейних відносин, які, з огляду на домінуючі в суспільстві моральнісні уявлення, слушно вважаються нетрадиційними» [68, с. 178].

З метою запобігання дискримінації деяких представників ЛГБТ-спільноти у суспільстві слід, принаймні, визначити межі допустимого здійснення їхніх прав у цій сфері, які повинні бути узгоджені із правами та законними інтересами інших осіб. Адже, наприклад, в Україні зміна імена, прізвища й по-батькові, а також відмітки про стать у паспорті та інших документах для трансгендерної особи доступні тільки після проходження нею низки складних хірургічних втручань. Через це значна частина трансгендерів опиняється в ситуації, коли їхня зовнішність, яка вже змінилася під впливом гормонотерапії, не відповідає даним у документах, що посвідчують особу. Це, у свою чергу, створює складнощі під час будь-яких соціальних взаємодій, які вимагають пред'явлення документів: відкриття рахунку у банку, отримання соціальної та медичної допомоги, працевлаштування та вступу до навчальних закладів, оренди житла тощо. Водночас проходження процедури зміни статі заборонено для тих осіб, які мають неповнолітніх дітей, перебувають у шлюбі, не мають постійної роботи чи місця проживання та ін. [73, с. 4-5]. У зв'язку із цим видається доцільним внести зміни в Закон України «Про засади запобігання та

протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року [22], а зокрема доповнити його нормою, якою б передбачалась «заборона дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, а також порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав людини залежно від гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації» [68, с. 180].

Як відзначає П. М. Рабінович, «переміни у потребах, вочевидь, є об'єктивною основою для зміни цінностей» [44, с. 9]. Однак модернізація аксіологічних орієнтацій зовсім не означає цілковиту відмову від традиційних приватних чи сімейних цінностей чи втрату їхньої значущості, – останні радше переглядаються й адаптуються з метою задоволення нових інтересів індивідів (наприклад, «плюралізація форм сімейного життя» дає змогу обрати таку його модель, яка була б «найкраще пристосована до їхніх особистих інтересів») [65, с. 10-11].

Прикметно й те, що чи не кожна спроба інкорпорації у практику ЄСПЛ прямо не відображених у тексті ЄКПЛ цінностей права одразу наштовхується на ту обставину, що європейські суспільства не є однорідними, принаймні, у своєму ставленні до процесів трансформації сучасних морально-ціннісних уявлень, зокрема у сімейній сфері. У цьому зв'язку постають питання: як Суд інтерпретує мінливі прояви соціальної реальності, особливо якщо рішення, яке приймається, стосуватиметься суспільства, моральні установки якого ще не змінилися, а можливо, навряд чи й найближчим часом відповідатимуть тому, що сьогодні є усталеною практикою в інших країнах Європи? Або чи необхідно ЄСПЛ визнавати цінність, «матеріалізовану» у постійній практиці соціальної меншості» (міноритарної соціальної групи), «за умови, що більшість виявляє щодо неї толерантність або просто не виражає занепокоєння у зв'язку з відсутністю інтересу»? Чи може «неприятнь більшості без яскраво вираженого осуду слугувати підґрунтям для відмови судді від визнання цінності?» [80, с. 5-6].

В означеному питанні вельми важливе значення має й урахування конкретно-історичних особливостей суспільства тієї чи іншої держави. Наприклад, спроби узаконення нетрадиційних сімейних відносин (зокрема, гомосексуальних зв'язків) у традиційному типі соціальної організації сприймаються, здебільшого, негативно та зазнають інституційного неприйняття (як-от, в азіатських, африканських державах). Натомість, завдяки поглибленню лібералізації правової свідомості в суспільствах європейських країн, сьогодні представники так званої «ЛГБТ-спільноти» (термін, який використовується для позначення сексуальних меншин) успішно виступають за розширення власних прав, апелюючи до цінностей людської гідності, рівності, толерантності, вільного самовираження тощо (як свідчать соціологічні дослідження, найбільш толерантними до одностатевих пар є мешканці Західної та Південної Європи, а також скандинавських країн. Саме в цих країнах запроваджується державна політика стосовно забезпечення прав ЛГБТ-спільноти [29, с. 40]).

Звідси постають відмінності у правовій політиці різних держав щодо одностатевих союзів. Одні держави, зокрема Румунія, Молдова, Литва, Україна, Білорусь, Росія повністю заперечують існування «права на одностатевий союз». Більше того, подекуди такі міжособистісні відносини дотепер вважаються злочином, який карається тюремним ув'язненням або навіть смертною карою (Іран, Судан, Ємен, Нігерія, Мавританія, Саудівська Аравія, Сомалі, Алжир і ін.). Окремі держави (Угорщина, Італія, Естонія, Словенія, Швейцарія) є прихильниками запровадження певних правових можливостей або так званих особливих прав для учасників таких союзів (право на вступ у цивільне партнерство). При цьому перелік правових можливостей, якими користуються члени подібних союзів, як правило, відрізняється. Третя група держав прагне юридично забезпечити досягнення цілковитої юридичної рівності в правах одностатевих сімей із різностатевими (Бельгія, Франція, Португалія, Данія та ін.) [77, с. 114].

Відзначимо, що немає якого б то не було способу класифікації моделей реалізації прав людини на повагу до приватного і сімейного життя. Як відомо,

держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, повинні інкорпорувати норми даного договору в національне законодавство, таким чином, забезпечуючи захист прав, передбачених ЄКПЛ. Так само не існує чіткої класифікації прецедентної практики Суду стосовно статті 8 Конвенції 1950 р. Але можна виділити ряд предметних областей, що дозволяє розглядати прецедентну практику в раціональному порядку: гендерна ідентичність особи, імена та прізвища, національна та релігійна ідентичність, моральна, фізична та психологічна недоторканість особи, медичне обслуговування та лікування, сексуальні відносини, публікації в пресі, усиновлення, визнання материнства чи батьківства, житло та інші аспекти права, передбаченого статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [42, с. 724].

Висновки до розділу 3

Вироблені при тлумаченні і застосуванні положень ст. 8 ЄКПЛ правові позиції Суду утворюють концепцію «поваги до приватного і сімейного життя». До її основних елементів належать матеріально-правові позиції ЄСПЛ, які:

- а) встановлюють мету нормативних приписів ст. 8 Конвенції;
- б) визначають сферу їхнього застосування шляхом конкретизації змісту поняття сімейного життя;
- в) конкретизують зміст і обсяг права на повагу до сімейного життя, зокрема через формулювання обов'язків держави щодо забезпечення реалізації інтересів і цінностей у сфері спільної життєдіяльності членів сім'ї.

Основними засобами формування і розвитку правових позицій Суду щодо права на повагу до приватного і сімейного життя є:

- 1) конкретизація нормативних приписів ст. 8 ЄКПЛ;
- 2) конкретизація попередніх правових позицій Суду, яка здійснюється в загальних змістових межах попередньої практики ЄСПЛ;
- 3) змістова трансформація (перегляд попередньої правової позиції), що має наслідком зміни змісту та/або обсягу права на повагу до сімейного життя.

Що стосується моделей реалізації прав людини на повагу до приватного і сімейного життя, прикметно те, що чи не кожна спроба інкорпорації у практику ЄСПЛ прямо не відображених у тексті ЄКПЛ цінностей права одразу наштовхується на ту обставину, що європейські суспільства не є однорідними, принаймні, у своєму ставленні до процесів трансформації сучасних морально-ціннісних уявлень, зокрема у сімейній сфері. В означеному питанні вельми важливе значення має й урахування конкретно-історичних особливостей суспільства тієї чи іншої держави.

ВИСНОВКИ

Отже, основними елементами європейських стандартів в сфері захисту прав людини є, в першу чергу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Європейський суд з прав людини як контрольний механізм Конвенції 1950. Конвенція як документ універсального характеру та Протоколи до неї закріплюють широкий спектр прав та свобод людини і визначають механізм захисту та реалізації таких прав, а ЄСПЛ – в процесі тлумачення норм Конвенції, та в процесі розгляду скарг громадян про порушення їхніх прав та свобод, виробляє чіткі правові позиції, що є так званим джерелом інтерпретації прав, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї.

У юридичній літературі пропонуються різні тлумачення поняття «правова позиція ЄСПЛ». При цьому в кожному випадку дослідники виокремлюють формальні та/або матеріально-правові аспекти цього правового феномену, звертають увагу на значення правових позицій Суду для самого ЄСПЛ та для держав-членів Ради Європи, обмежують обсяг поняття правової позиції лише нормативними приписами або ж включають в нього також і інші елементи рішення Суду.

У широкому розумінні правовими позиціями ЄСПЛ можуть бути визнані будь-які вироблені Судом у процесі тлумачення й застосування Конвенції правові уявлення та ідеї – незалежно від способу їхнього вираження в рішенні ЄСПЛ, формальної обов'язковості та сфери дії. У вузькому ж розумінні правовою позицією Суду можна вважати правовий припис, що: 1) вміщений у мотивувальній частині рішення; 2) виражає оцінку обставин конкретної справи; 3) слугує підставою (*ratio decidendi*) для її вирішення та 4) має формально-обов'язковий характер при вирішенні аналогічних справ у майбутньому.

Правові позиції Суду в їх вузькому розумінні можна класифікувати, зокрема, за видом використовуваних Судом аргументів – на формально-юридичні, фактологічні (соціологічні, економічні, психологічні, політичні) та морально-оцінювальні. Формально-юридична позиція ЄСПЛ – різновид його

правових позицій, аргументація яких ґрунтується на положеннях ЄКПЛ і попередній прецедентній практиці Суду. Фактологічна правова позиція ЄСПЛ виражається у формі тверджень про психологічні, соціальні, економічні, політичні та інші факти. У морально-оцінювальних позиціях ЄСПЛ відображено оцінку моральної значущості задіяних у справі соціальних інтересів та цінностей.

Конвенція з прав людини і основоположних свобод – це міжнародна угода, за якою її сторони беруть на себе зобов'язання забезпечувати реалізацію визначених фундаментальних прав осіб, що перебувають під їхньою юрисдикцією.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) була підписана у Римі 4 листопада 1950 р. після порівняно нетривалого, але надзвичайно бурхливого періоду підготовки проекту документа. Сьогодні цей документ називають по-різному: «найбільшим досягненням Ради Європи», «єдиним значущим для людей договором у міжнародному праві», «першим прикладом ефективного міжнародного законодавства», «єдиним і найбільш важливим політико-правовим знаменником для держав європейського континенту», «Конституцією прав людини європейської спільноти» тощо. Цей ряд порівнянь, метафор, а в деяких випадках і гіпербол, можна продовжити. Головне, про що вони свідчать, — це про великий авторитет ЄКПЛ у держав, міжнародних організацій і людей.

Варто назвати три характеристики, що зумовлюють провідне місце ЄКПЛ у європейському праві взагалі і в системі права Ради Європи зокрема:

1)прямий зв'язок між метою і положеннями ЄКПЛ і реалізацією головної мети Ради Європи;

2)статутний і конституційний характер Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

3)на відміну від інших міжнародних договорів ЄКПЛ установлює, можна вважати, найбільш ефективну систему захисту прав людини, включаючи спеціальний контрольний механізм.

Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції проголошує: «1. Кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. 2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Дана стаття захищає 4 сфери інтересів – приватне життя, сімейне життя, кореспонденцію та житло, відтак, спектр її застосування є дуже широким. Поняття приватності, яке закріплене в ній, є цілісною концепцією. Захист приватності життя не обмежується лише забезпеченням перебування особи в певному виокремленому особистому просторі, а включає в себе також і такі проблемні питання, що пов'язані, наприклад, з правом на ім'я, доступом до інформації, таємниця листування та телефонних розмов тощо. Відповідно, ст. 8 ЄКПЛ застосовується не в якомусь одному правовому контексті, а має значення для різних галузей та сфер права.

У кожній конкретній справі Європейський суд з прав людини, аби оцінити наявність чи відсутність порушення Конвенції, насамперед повинен з'ясувати, чи було втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя.

Втручання у приватне життя може відбуватися у різних формах. У своїй практиці Суд виходить із загального принципу про те, що звичайне зберігання інформації про приватне життя особи є втручанням у приватне життя.

Але втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя може бути виправданим за умов, викладених у пункті 2 статті 8: «2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи

економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Отже, втручання не є порушенням, якщо воно:

- здійснюється згідно із законом;
- необхідне в демократичному суспільстві;
- слугує інтересам:
  - національної безпеки;
  - громадської безпеки;
  - економічного добробуту;
  - запобігання заворушенням;
  - запобігання злочинам;
  - захисту здоров'я;
  - захисту моралі;
  - захисту прав і свобод інших осіб.

Суд у своїй практиці виводить обов'язки держави щодо забезпечення прав, передбачених ст. 8 Конвенції, при розгляді конкретних справ. При цьому він керується загальним правилом про те, що, крім негативних обов'язків щодо людини у цій сфері, існують ще й обов'язки позитивні щодо ефективної поваги приватного та сімейного життя. Отже, щодо обов'язків держави, що впливають зі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то такі обов'язки поділяються на дві групи:

- негативні – обов'язок держави утримуватися від втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя; та
- позитивні – створювати умови для ефективної реалізації та захисту права на повагу до приватного і сімейного життя.

Позитивні обов'язки в свою чергу, що їх має вжити держава в цілях ефективного забезпечення прав, передбачених статтею 8, можуть включати наступні заходи:

- законодавчі заходи;

- заходи, які забезпечують ефективність нормативних положень і рішень стосовно інтересів, захищених статтею 8;
- належне врахування вимог статті 8 при винесенні адміністративних/судових рішень.

Основними засобами формування і розвитку правових позицій Суду щодо права на повагу до приватного і сімейного життя є:

- 1) конкретизація нормативних приписів ст. 8 ЄКПЛ;
- 2) конкретизація попередніх правових позицій Суду, яка здійснюється в загальних змістових межах попередньої практики ЄСПЛ;
- 3) змістова трансформація (перегляд попередньої правової позиції), що має наслідком зміни змісту та/або обсягу права на повагу до сімейного життя. Головними причинами такої трансформації стають соціальні й технологічні зміни в європейських суспільствах, поява нових соціальних потреб, інтересів та цінностей. При цьому при перегляді попередньої правової позиції ЄСПЛ нерідко вдається до соціологічних та ціннісних аргументів.

Вироблені при тлумаченні і застосуванні положень статті 8 Конвенції правові позиції Суду утворюють концепцію «поваги до приватного і сімейного життя». До основних елементів цієї концепції належать, зокрема, матеріально-правові позиції ЄСПЛ, які:

- а) встановлюють мету нормативних приписів статті 8 Конвенції;
- б) визначають сферу їхнього застосування шляхом конкретизації змісту поняття сімейного життя;
- в) конкретизують зміст і обсяг права на повагу до сімейного життя, зокрема через формулювання обов'язків держави щодо забезпечення реалізації людиною її інтересів і цінностей у сфері спільної життєдіяльності членів сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрашитова В. З. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского Суда по правам человека : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. З. Абдрашитова. – М., 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/teoretiko-pravovye-osnovy-ispolneniya-reshenii-evropeiskogo-suda-po-pravam-cheloveka>
2. Аверьянов К. Ю. Правовые позиции Европейского Суда по правам человека : проблема определения сущностных характеристик / К. Ю. Аверьянов // Вестник Международного института экономики и права. – 2011. – № 2 (3). – С. 121–126.
3. Беляева Е. В. Метаморфозы нравственности : динамика исторических систем нравственности / Е. В. Беляева. – Минск : Экономпресс, 2007. – 464 с.
4. Бляхман Б. Я. Формирование правовых позиций в процессе судебного правоприменения / Б. Я. Бляхман // Вестник Омского университета. – 2009. – № 4 – С. 74–81.
5. Буткевич В. Європейська конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права / В. Буткевич // Право України. – 2010. – №10. – С. 60-88.
6. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини : європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження) / С. О. Верланов. – Львів : Край, 2009. – 196 с.
7. Вільдхабер Л. Місце Європейського Суду з прав людини у європейському конституційному контексті / Л. Вільдхабер // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 1. – С. 56–59.
8. Власенко Н. А. Правовые позиции: понятие и виды / Н. А. Власенко // Журнал российского права. – Москва : Тверь-Контакт, 2008. – № 12. – С. 77–86.
9. Волосюк П. В. Значение решений Европейского Суда по правам человека в уголовном праве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / П. В. Волосюк. – Ставрополь, 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/znachenie-reshenii-evropeiskogo-suda-po-pravam-cheloveka-v-ugolovnom-prave-rossii>

10. Всеобщий гражданский кодекс Австрии / пер. с нем. Маслов С. С. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – 272 с.
11. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн. – Вид. 3-є. – К. : Фенікс, 2006. – 191 с.
12. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 27. – Львів : СПОЛОМ, 2013. – 252 с.
13. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев / отв. ред. А. Довгерт. – Киев : Истина, 2006. – 1008 с.
14. Гражданское уложение Германии : введ. Закон к Гражд. Уложению / пер. с нем. ; науч. редакторы А. Л. Маковский и др. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 816 с.
15. Гринева А. В. Понятие и виды судебных правовых позиций : вопросы теории : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / А. В. Гринева. – М., 2008. – 24 с.
16. Дамірлі М. Європейська конвенція з прав людини як ключовий елемент системи права Ради Європи / М. Дамірлі // Право України. – 2010. – №10. – С. 98-103
17. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини : джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ. О. Савчина. – К. : АртЕк ; Будапешт : Ін-т конституц. і законодав. політики (COLPI). – 583 с.
18. Дудаш Т. І. Особливості аргументування рішень Європейського суду з прав людини (до характеристики методологічних підходів) // Право України. – 2017. – № 4. – С. 86–96.
19. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. / Т. І. Дудаш. – 3-тє видання, стереотипне. – К.: Алерта, 2016. – 488 с.
20. Европейский Союз : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментарием / отв. ред. С. Ю. Кашкин. — М., 2008. — 698 с.

21. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року // Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : Т. 1 / уклад. Ю. В. Білоусов та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 1025–1151.
22. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
23. Кант И. Сочинения в шести томах / И. Кант. – Т. 4. Ч. 2. – М. : Мысль, 1965. – 478 с.
24. Килкэли У. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 8. Право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции. Прецеденты и комментарии / У. Килкэли, Е. А. Чефранова. – М. : РАП, 2001. – 160 с.
25. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д. ю. н., проф. В. А. Туманова и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 336 с.
26. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04. 11. 1950 року // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
27. Конституція України від 28. 06. 1996 року // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
28. Литвин В. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи/ В. Литвин // Право України. – 2010. – №10. – С. 4-15.
29. Марценюк Т. О. Крос-культурний аналіз ставлення населення до геїв та лесбійок : Україна, Швеція, Іспанія, Угорщина та Німеччина / Т. О. Марценюк, Т. О. Новик, С. В. Святненко // Український соціум. – 2014. – № 1. – С. 31–43. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_1_5

30. Марценюк Т. О. Підважуючи гетеронормативність? (Від)творення гендеру в ЛГБТ-сім'ях та пошук суспільного визнання / Т. Марценюк, Г. Ярманова // ЛГБТ-сім'ї в Україні : соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ : Інсайт, 2012. – С. 49–64.
31. Метлова И. С. Решения Европейского Суда по правам человека в системе прав человека : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. С. Метлова. – М., 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/resheniya-evropeiskogo-suda-po-pravam-cheloveka-v-sisteme-istochnikov-rossiiskogo-prava>
32. Мутусханов А. А. Становлення європейських стандартів прав людини / А. А. Мутусханов, Г. А. Костенко-Костейчук // Трипільська цивілізація. – 2012. – № 7. – С. 68-72.
33. Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод / Б. Неделек // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
34. Нерсисянц В. С. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до декларации 1789 г.) // Права человека в истории государства и современном мире. Отв. Ред. Лукашева Е. А. – Ин-т. гос. и права АН СССР, 1989. – С. 21-29.
35. Отрадна О. А. Проблема гомосексуальности в современном обществе / О.А. Отрадна // Общество : философия, история, культура. – 2012. – № 2. – С. 25–32.
36. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства (положення ст. 8 щодо права на повагу до свого житла і кореспонденції) / В. П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 3(18). – С. 72-87.
37. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного»

законодавства (положення ст. 8 щодо права на повагу до приватного і сімейного життя) / В. П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – №1(16). С.73-88.

38. Паліюк В. П. Право на повагу до своєї кореспонденції в контексті статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2013. – № 3 (03). – С. 38-45.

39. Паліюк В. П. Природний характер особистих немайнових прав фізичної особи / В. П. Паліюк // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. «Одинадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23–24 листоп. 2012 р.) : у 4 ч. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – Ч. 3 – 254 с.

40. Петрова Н. Право на повагу до особистого та сімейного життя: цивільно-правові аспекти в законодавстві і судовій практиці України // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.

41. Покальчук О. Реалізація права на сім'ю в Україні : погляд за межі видимої норми // ЛГБТ-сім'ї в Україні : соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ : Інсайт, 2012. – С. 23–37.

42. Право Европейской конвенции по правам человека / Харрис, О'Бойл и Уорбрик; [пер. с англ. Власихин В. А. и др.]. – Науч. изд., 2-е издание, дополн. – М.: Развитие правовых систем, 2018. – 1432 с.

43. Право на повагу до приватного життя відповідно до статті 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1094815937>

44. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. Изд. 2-е, стереотипное / П. М. Рабинович. – Одесса : Юрид. література, 2006. – 167 с.

45. Рабінович С. П. Право на повагу до приватного життя у практиці Страсбурзького суду : інтерпретація з позицій герменевтики буття / С. П.

Рабінович // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 50. – С. 206–212.

46. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. – Львів : ЛДУВС, 2010. – 575 с.

47. Рабінович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини : до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=31>

48. Рішення Лисичанського міського суду Луганської області від 9 листопада 2016 року // Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62559107>

49. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Christine Goodwin v. United Kingdom від 11 липня 2002 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>

50. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Cossey v. United Kingdom від 27 вересня 1990 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57641>

51. Рішення Європейського суду з прав людини у справі E. V. v. France від 22 січня 2008 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-11726>

52. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Elsholz v. Germany від 13 липня 2000 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58763>

53. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Gas and Dubois v. France від 15 березня 2012 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109572>

54. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Hämäläinen v. Finland від 16 липня 2014 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145768>

55. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Johnston and Others v. Ireland* від 18 грудня 1986 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508>
56. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі *K. and T. v. Finland* від 12 липня 2000 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59587>
57. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Keegan v. Ireland* від 26 травня 1994 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881>
58. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Kroon and Others v. Netherlands* від 27 жовтня 1994 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904>
59. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Marckx v. Belgium* від 13 червня 1979 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>
60. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Moretti and Benedetti v. Italy* від 27 квітня 2010 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98442>
61. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Petrovic v Austria* від 27 березня 1998 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58146>
62. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Pini and org. v. Romania* від 22 червня 2004 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61837>
63. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі *Schalk and Kopf v. Austria* від 24 червня 2010 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605>
64. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар [3-тє вид., перероб. і доп.] / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 432 с.

65. Сім'я та сімейні відносини в Україні : сучасний стан і тенденції розвитку. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
66. Слабак М. М. До питання про юридичне визнання одностатевих сімейних союзів / М. М. Слабак // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – № 2 (98), 2015. – ч. 2, книга 2 березень–квітень. – С. 166–175.
67. Слабак М. М. Ціннісно-правова аргументація в практиці Європейського суду з прав людини: деякі методологічні аспекти аналізу / М. М. Слабак // Право і громадянське суспільство. – № 1. – 2015. – С. 44–61. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-102015/item/200-tsinnisno-pravova-arhumentatsiya-v-praktytsi-yevropeyskohosudu-z-prav-lyudyny-deyaki-metodolohichni-aspekty-analizu-slabak-m-m>
68. Слабан М. М. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на життя (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Слабан Марта Михайлівна; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2017. – 259 с.
69. Статут Ради Європи від 05.05.1949 року // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001
70. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя / Н. Ахтирська [та ін.]. – К.: Істина, 2011. – 200 с.
71. Стащенко О. До питання про вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні / О. Стащенко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 6. – С. 115-118.
72. Степанков В. Г. Правовая позиция: общетеоретические и прикладные аспекты : дис. ... к.ю.н. : 12.00.01 / В. Г. Степанков. – Нижний Новгород, 2003. – 218 с.
73. Трансгендерні люди в Україні: соціальні бар'єри та дискримінація. – Київ, 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/03/broshura_transgender_ukr_OK_FULL.pdf

74. Туманова Л. В. Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека / Л. В. Туманова, И. А. Владимирова. – Москва : Городец, 2007. – 208 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://5asyp.almazclub.org/atlasys/book-1329.htm>
75. Ухвала Європейського суду з прав людини щодо прийнятності заяви у справі Kholodov v. Ukraine від 23 серпня 2016 року // офіційний сайт ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166760>
76. Фулей Т. І. Повага до приватного та сімейного життя: європейські стандарти // Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і таємниці кореспонденції: загальні підходи застосування статті 8 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (Рим, 1950). — К. : Софія-А, 2004. — 104 с.
77. Хайнце Э. Сексуальная ориентация : право человека. Эссе о международном законодательстве о правах человека : пер. с англ. З. Баблюяна, М. Дмитриевой, Н. Иванова. – М. : Идея-Пресс, 2004. – 366 с.
78. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524
79. Чевичалова Ж. В. Розуміння терміна "сімейне життя" в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Ж. В. Чевичалова. // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2. – С. 2 – 17.
80. Шайо А. Конституционные ценности в теории и судебной практике : введение / А. Шайо ; пер. с англ. М. Ильиной // Сравнительное конституционное обозрение. – 2008. – № 4. – С. 4–6.
81. Шульга И. В. Понятие и виды правовых позиций Верховного Суда Российской Федерации (вопросы теории) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шульга Иван Владимирович. – Москва, 2016. – 26 с.
82. Act on Registered Life Partnerships. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_lpartg/englisch_lpartg.html

83. Bundesgesetz über die eingetragene Partnerschaft. – [Электронный ресурс]. –
Режим доступа : [http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?
Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20006586](http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20006586)
84. Harris D. J. Law of the European Convention on Human Rights / D. J. Harris, M.
O'Boyle, C. Wabrick. – London : Butterworths, 1995.